

Załącznik do Uchwały Nr OR.....
Rady Powiatu Lidzbarskiego
z dnia

Lidzbark Warmiński, Zamek Biskupów Warmińskich

POWIATOWY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU LIDZBARSKIEGO NA LATA 2026-2029

Spis treści:

1.	Wstęp	3
2.	Podstawa prawna opracowania powiatowego programu opieki nad zabytkami	3
3.	Wewnętrzne i zewnętrzne regulacje prawne ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	4
	3.1. Ustawy	4
	3.2. Rozporządzenia	4
	3.3. Dokumenty krajowe	5
	3.4. Dokumenty wojewódzkie	5
	3.5. Dokumenty międzynarodowe określające zasady i metody dziedzictwa kulturowego	7
4.	Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami	7
5.	Zadania i kompetencje organów samorządu powiatowego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	12
6.	Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Powiatu Lidzbarskiego	12
	6.1. Ogólna charakterystyka Powiatu Lidzbarskiego	17
	6.2. Zarys historyczny	18
	6.3. Krajobraz kulturowy i otoczenie	18
	6.4. Kultura	19
	6.5. Turystyka	21
	6.6. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony oraz o najważniejszym znaczeniu dla Powiatu Lidzbarskiego	21
	6.6.1. Zabytki archeologiczne	23
	6.6.2. Aleje przydrożne	23
	6.6.3. Układ urbanistyczny miasta i układ ruralistyczny wsi	24
	6.6.4. Ozdoba krajobrazu warmińskiego i Powiatu Lidzbarskiego – „Warmińskie kapliczki” i „Krzyże przydrożne”	28
	6.6.5. Dzieła architektury i budownictwa oraz parki	30
	6.6.6. Architektura militaria	33
	6.6.7. Zabytki techniki i przemysłu	36
	6.6.8. Architektura sakralna: kościoły i obiekty sakralne	37
7.	Ocena stanu dziedzictwa kulturowego Powiatu Lidzbarskiego – analiza SWOT	44
	7.1. Stan zachowania zabytków	44
	7.2. Analiza SWOT	45
8.	Założenia programowe, cele i kierunki działań Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Lidzbarskiego na lata 2026-2029	47
9.	Instrumentarium realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami	48
10.	Źródła finansowania powiatowego programu opieki nad zabytkami	49
11.	Monitoring działania programu	49
12.	Załącznik Nr 1 – wykaz obiektów zabytkowych Powiatu Lidzbarskiego wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie	50
13.	Załącznik Nr 2 – wykaz obiektów zabytkowych Gmin wchodzących w skład Powiatu Lidzbarskiego wpisanych do wojewódzkiej ewidencji zabytków Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie	61

1. Wstęp.

Celem opracowania **Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Lidzbarskiego na Lata 2026 – 2029** jest określenie zasadniczych kierunków działań inicjowanych przez władze powiatu w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego występującego w jego granicach administracyjnych, zgodnie z przepisami ustawy z 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 z późn. zm.).

Dziedzictwo kulturowe to ważny czynnik życia i działalności człowieka. Zabytki są nie tylko materialnym śladem przeszłości, lecz także cennym elementem kultury. Bogactwo i różnorodność dziedzictwa kultury może w istotny sposób przyczynić się do rozwoju społeczno-gospodarczego powiatu.

Na krajobraz kulturowy składają się zarówno elementy przyrodnicze, zespoły budowli, dzieła sztuki, elementy zagospodarowania przestrzeni, krajobraz miejski i wiejski, obszary kształtujące tożsamość regionalną mieszkańców, jak również wytwory i osiągnięcia cywilizacyjne człowieka.

Za zabytek uznaje się nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki, bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową (art. 3 pkt 1 *Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*). Zabytki są zasobami nieodwracalnymi, decydującymi o tożsamości miejsca.

Świadomość potrzeby ratowania i ochrony zabytków, dbanie o należyty ich stan jest coraz powszechniejsze wśród mieszkańców powiatu. Miejsce nigdy nie będzie atrakcyjne dla turysty, jeżeli jego zabytki będą zaniedbane, w niewłaściwy sposób promowane czy eksponowane. Kultura i tradycja naszego regionu, malownicze położenie geograficzne oraz zabytki tworzą niepowtarzalny produkt turystyczny, który jest znaczącym elementem rozwoju powiatu.

Celem Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami jest przede wszystkim promocja powiatu i upowszechnienie dziedzictwa kulturowego, czy edukacja dotyczącej opieki nad zabytkami.

2. Podstawa prawna opracowania powiatowego programu opieki nad zabytkami.

Podstawą prawną obowiązku opracowania **Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Lidzbarskiego na Lata 2026 – 2029** jest *Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* (tj. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 późn. zm.).

Zgodnie z art. 87 ust. 2 wyżej cytowanej ustawy samorządowe programy opieki nad zabytkami mają na celu:

- 1) *(uchylony)*
- 2) uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Zgodnie z art. 87 ust. 1 zarząd powiatu sporządza na okres 4 lat powiatowy program opieki nad zabytkami, który przyjmuje rada powiatu po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków (art. 87 ust.3). Program ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym (art. 87 ust.4), a z jego realizacji zarząd powiatu sporządza, co 2 lata sprawozdanie, które następnie przedstawia radzie powiatu (art. 87 ust.5).

3. Wewnętrzne i zewnętrzne regulacje prawne ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Polski system prawny gwarantuje ochronę dziedzictwa kulturowego (materialnego i niematerialnego) poprzez szereg regulacji zarówno na poziomie ustawowym, jak i na mocy wielu aktów wykonawczych.

Konstytucja RP

Najważniejszym aktem prawnym nakładającym na Państwo obowiązek ochrony dziedzictwa kulturowego i przekazania go kolejnym pokoleniom jest **Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej**. W myśl **art. 5** Konstytucji RP znajdziemy odniesienie do obowiązku strzeżenia dziedzictwa narodowego: „*Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju*”. Z kolei **art. 6** Konstytucji RP wskazuje istotę i obowiązek ochrony dóbr kultury i dziedzictwa kulturowego: **art. 6 ust. 1** „*Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju*” oraz **art. 6 ust. 2** „*Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym*”. Zgodnie z **art. 73** Konstytucji RP „*Każdemu zapewnia się wolność twórczości artystycznej, badań naukowych oraz ogłaszania ich wyników, wolność nauczania, a także wolność korzystania z dóbr kultury*”. Ustawa zasadnicza mówi nie tylko o odpowiedzialności konstytucyjnej Państwa, ale również nakłada taki obowiązek na każdego obywatela, wskazując w **art. 82**, że „*Obowiązkiem obywatela polskiego jest wierność Rzeczypospolitej Polskiej oraz troska o dobro wspólne*”, a w **art. 86** „*Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa*”.

3.1. Ustawy.

- 1) Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (tj. Dz. U. z 2024 r. poz.107 z późn. zm.).
- 2) Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz. U. z 2024 r. poz.1292 z późn. zm.).
- 3) Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (tj. Dz. U. z 2024 r. poz. 1145 z późn. zm.).
- 4) Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (tj. Dz. U. z 2024 r. poz. 725 z późn. zm.).
- 5) Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (tj. Dz. U. z 2024 r. poz. 1130 z późn. zm.).
- 6) Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (tj. Dz. U. z 2024 r. poz.54 z późn. zm.).
- 7) Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (tj. Dz. U. z 2024 r. poz. 1478 z późn. zm.).
- 8) Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (tj. Dz. U. z 2024 r. poz.87).
- 9) Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (tj. Dz. U. z 2024 r. poz. 1491 z późn. zm.).
- 10) Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (tj. Dz. U. z 2022 r. poz. 385).
- 11) Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (tj. Dz. U. z 2022 r. poz. 2393).
- 12) Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (tj. Dz. U. z 2020 r. poz.164).

3.2. Rozporządzenia.

- 1) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 02 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (tj. Dz. U. z 2021 r. poz. 81).

- 2) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. Nr 113 poz. 661 z późn. zm.).
- 3) Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę (Dz. U. Nr 89 poz. 510).
- 4) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych (Dz. U. Nr 212 poz. 2153).
- 5) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami” (Dz. U. Nr 124 poz. 1304 z późn. zm.).
- 6) Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych (Dz. U. Nr 71 poz. 650).

3.3. Dokumenty krajowe.

„Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023 – 2026”

Wyżej wymieniony program jest głównym dokumentem strategicznym określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

Zgodnie z zapisami art. 85 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami: „*W krajowym programie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami określa się cele i kierunki działań oraz zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, warunki i sposób finansowania planowanych działań, a także harmonogram ich realizacji*”.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami opracowuje się na okres 4 lat, uchwała go Rada Ministrów na wniosek ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego przedstawia Radzie Ministrów, co 2 lata sprawozdanie z realizacji zadań wynikających z krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

W krajowym programie 2023 – 2026 dokonano diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce w trzech podstawowych obszarach:

- 1) organizacji i zadań organów ochrony zabytków w Polsce;
- 2) stanu zachowania zabytków w Polsce, w tym roli i znaczenia form ochrony zabytków oraz systemów informacji o zabytkach;
- 3) komunikacji, partycypacji, porozumienia współpracy w obszarze ochrony zabytków w Polsce.

Cele głównym „Krajowego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023 – 2026” jest **zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce.**” Do realizacji tego celu opracowano trzy cele szczegółowe dotyczące:

- 1) weryfikacji wybranego zasobu zabytków i narzędzi ochrony dziedzictwa o wyjątkowej wartości;
- 2) wzmocnienia potencjału organizacyjnego systemu ochrony zabytków;
- 3) roli zabytków w zrównoważonym rozwoju (edukacja i partycypacja).

3.4. Dokumenty wojewódzkie.

„Warmińsko – Mazurskie 2030. Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego”

Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Województwa Warmińsko-Mazurskiego do 2030 roku została uchwalona przez Sejmik Województwa Warmińsko-Mazurskiego Uchwałą XIV/243/20 z dnia 18 lutego 2020 r.

Wyżej wymieniony dokument zajmuje się zagadnieniami dotyczącymi ukształtowania tożsamości tj. świadomości roli przestrzeni, jaką jest region w życiu jednostki, a także grup mieszkańców, jest podstawą budowania tożsamości regionalnej. Utożsamianie się z województwem warmińsko-mazurskim oznacza działanie na rzecz społeczności regionalnej, ale również społeczności lokalnych, rozwijanie wiedzy o regionie w ujęciu historycznym, ale również teraźniejszym i w kontekście jego przyszłości. Podkreślić trzeba, że ważną rolę w powyżej przedstawionym celu są organizacje pozarządowe i instytucje kultury, których zadaniem jest

inicjowanie i wspieranie mieszkańców w zakresie rozwoju ich relacji z regionem, w którym żyją. Strategia wymienia kierunki działań celu operacyjnego ukształtowania tożsamości m.in.:

1) wiedza o województwie warmińsko – mazurskim:

- wsparcie badań, inwentaryzacji i ochrony oraz odpowiedzialnego udostępniania zasobów materialnych dziedzictwa kulturowego (m.in. stanowisk archeologicznych, założeń pałacowo-parkowych, obiektów sakralnych, cmentarzy) na cele edukacyjne oraz tworzenie w oparciu o nie produktów turystycznych (w tym ścieżki edukacyjne);
- działania na rzecz zachowania i popularyzacji dziedzictwa niematerialnego (w tym: gwara, tańce ludowe, tradycje, wierzenia, zawody tradycyjne);
- krzewienie wiedzy o regionie ze szczególnym nastawieniem na wykorzystanie technologii cyfrowych.

2) organizacje wzmacniające tożsamość regionalną:

- wsparcie instytucji kultury i organizacji społecznych w celu poprawy jakości i różnorodności oferty kulturalnej regionu i aktywizacji społecznej na poziomie lokalnym, regionalnym i krajowym (w tym włączenia ich w tworzenie produktów turystycznych i wypoczynkowych oraz rozszerzenie kręgu odbiorców (w tym osoby z niepełnosprawnościami, uczniowie);
- upowszechnianie różnych form uczestnictwa w kulturze.

3) promocja regionu:

- promocja wewnątrz województwa np. oferty kulturalnej oraz turystycznej regionu w powiązaniu z zachętami dla mieszkańców do aktywnego wypoczynku;
- promocja zagraniczna i krajowa, w tym turystyczna.

„Program opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2024-2027”

Podstawę prawną sporządzenia programu opieki nad zabytkami dla województwa stanowi ustawa dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Podstawowym celem wojewódzkiego programu opieki nad zabytkami jest w szczególności (art. 87 ust. 2 ww. ustawy):

- 1) uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 2) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 3) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 4) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 5) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 6) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

„ Program opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2024-2027”, przyjęty został Uchwałą Nr LV/858/23 Sejmiku Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 19 grudnia 2023 r. Sporządzony został na podstawie Uchwały Nr 21/278/23/VI Zarządu Województwa Warmińsko-Mazurskiego z dnia 4 maja 2023 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia „Programu opieki nad zabytkami województwa warmińsko-mazurskiego na lata 2024-2027” i zaakceptowania harmonogramu jego opracowania.

„Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego”

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko – mazurskiego przyjęty został Uchwałą Nr XXXIX/832/18 Sejmiku Województwa Warmińsko – Mazurskiego z dnia 28 sierpnia 2018 roku (Dz. Urz. Woj. W-M poz. 4173).

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa jest narzędziem do realizacji jednego z ważniejszych zadań samorządu województwa, jakim jest kształtowanie i prowadzenie polityki przestrzennej w województwie. W oparciu o ocenę przestrzennych uwarunkowań rozwoju formułuje on kierunki polityki przestrzennej oraz zasady organizacji przestrzennej na poziomie struktur regionalnych. Plan województwa jest aktem kierownictwa wewnętrznego wiążącym organy i jednostki samorządu województwa.

Celem planu województwa jest ochrona i kształtowanie ładu przestrzennego, który ma zasadnicze znaczenie dla prowadzenia rozwoju w sposób zrównoważony.

Zadania Planu zagospodarowania przestrzennego województwa warmińsko-mazurskiego:

- w systemie regionalnego planowania strategicznego realizuje przełożenie ustaleń aktualnie obowiązującego dokumentu Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego województwa warmińsko-mazurskiego na przestrzeń regionu;
- w programowaniu działań rozwojowych: wyznacza możliwości udostępnienia przestrzeni regionu do planowania rozwoju na poziomie operacyjnym;
- w systemie planowania przestrzennego, oprócz narzędzia prowadzenia polityki przestrzennej województwa, pełni rolę koordynacyjną pomiędzy planowaniem krajowym a planowaniem miejscowym;
- w planowaniu realizacji inwestycji stanowi narzędzie koordynacji rozwoju przestrzennego gmin w odniesieniu do nadrzędnego interesu publicznego, poprzez procedury opiniowania i uzgadniania studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego gmin.

W rozdziale 3.2 – **Zasoby dziedzictwa kulturowego** w wyżej wymienionym planie zaznaczono, że region charakteryzuje bogata historia, wielowarstwowe i różnorodne dziedzictwo kulturowe, zarówno materialne, jak i niematerialne. Zasoby dziedzictwa stanowią ważny czynnik rozwoju regionu, szczególnie wpływają na zwiększanie atrakcyjności turystycznej.

Warmia, na której znajduje się Powiat Lidzbarski jest kulturową strukturą przestrzenną, obszarem dawnego dominium biskupiego diecezji warmińskiej, teren katolicki, od XV do XVIII wieku związany z Koroną Polską. Wyróżnikami materialnymi w przestrzeni na terenach wiejskich są obiekty związane z kultem (kościół, kaplice, kapliczki murowane, krzyże przydrożne).

W wyżej wymienionym planie określono miejscowości i obiekty zabytkowe o wyróżniających się walorach i wartościach kulturowych na tle województwa i kraju. Wskazany został między innymi Lidzbarsk Warmiński jako miasto o stosunkowo dobrze zachowanej tkance urbanistycznej i architektonicznej jak również obiekty sakralne bardzo atrakcyjne kulturowo i turystycznie m.in. Chwałęcín (gmina Orneta), Krosno (gmina Orneta), Stoczek Klasztorny (gmina Kiwity).

Dziedzictwo kulturowe razem z zasobami i walorami środowiska przyrodniczego oraz kulturowego budują przewagę konkurencyjną regionu, szczególnie w zakresie rozwoju turystyki.

3.5. Dokumenty międzynarodowe określające zasady i metody dziedzictwa kulturowego.

1. Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisane w Hadze dnia 14 maja 1954 r. (Dz. U. z 1957 r. Nr 46, poz. 212) oraz Drugi Protokół sporządzony w Hadze dnia 26 marca 1999 r. do Konwencji o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, podpisanej w Hadze dnia 14 maja 1954 r. (Dz. U. z 2012 r. poz. 248).
2. Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury sporządzona w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r. (Dz. U. z 1974 r. Nr 20, poz. 106).
3. Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji (Dz. U. z 1976 r. Nr 32, poz. 190).
4. Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. (Dz. U. z 2011 r. Nr 172, poz. 1018).
5. Konwencja UNESCO w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego sporządzona w Paryżu dnia 20 października 2005 r. (Dz. U. z 2007 r. Nr 215, poz. 1585).
6. Europejska Konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawiona) sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. z 1996 r. Nr 120, poz. 564).
7. Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy sporządzona w Grenadzie dnia 3 października 1985 r. (Dz. U. z 2012 r. poz. 210), 8. Europejska Konwencja Krajobrazowa sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r. (Dz. U. z 2006 r. Nr 14, poz. 98).

8. Europejska Konwencja Krajobrazowa sporządzona została we Florencji 22 października 2000 r. w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej ten dokument przyjął i ratyfikował 24 czerwca 2004 r. Prezydent Rzeczypospolitej (Dz. U. Nr 14, poz. 98).

4. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Podstawowym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 z późn. zm). Ustawa określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach, a także organizację organów ochrony zabytków.

W myśl **art. 3** użyte w ustawie określenia oznaczają:

- 1) **zabytek** –nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową;
- 2) **zabytek nieruchomy** – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w pkt1;
- 3) **zabytek ruchomy** – rzecz ruchomą, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w pkt1;
- 4) **zabytek archeologiczny** – zabytek nieruchomy, będący powierzchnią, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem;
- 5) **instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami** –instytucję kultury w rozumieniu przepisów o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej, której celem statutowym jest sprawowanie opieki nad zabytkami;
- 6) **prace konserwatorskie** – działania mające na celu zabezpieczenie i utrwalenie substancji zabytku, zahamowanie procesów jego destrukcji oraz dokumentowanie tych działań;
- 7) **prace restauratorskie** – działania mające na celu wyeksponowanie wartości artystycznych i estetycznych zabytku, w tym, jeżeli istnieje taka potrzeba, uzupełnienie lub odtworzenie jego części, oraz dokumentowanie tych działań;
- 8) **roboty budowlane** – roboty budowlane w rozumieniu przepisów Prawa budowlanego, podejmowane przy zabytku lub w otoczeniu zabytku;
- 9) **badania konserwatorskie** – działania mające na celu rozpoznanie historii i funkcji zabytku, ustalenie użytych do jego wykonania materiałów i zastosowanych technologii, określenie stanu zachowania tego zabytku oraz opracowanie diagnozy, projektu i programu prac konserwatorskich, a jeżeli istnieje taka potrzeba, również programu prac restauratorskich;
- 10) **badania architektoniczne** – działania ingerujące w substancję zabytku, mające na celu rozpoznanie i udokumentowanie pierwotnej formy obiektu budowlanego oraz ustalenie zakresu jego kolejnych przekształceń;
- 11) **badania archeologiczne** – działania mające na celu odkrycie, rozpoznanie, udokumentowanie i zabezpieczenie zabytku archeologicznego;
- 12) **historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny** – przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg;
- 13) **historyczny zespół budowlany** –powiązaną przestrzennie grupę budynków wyodrębnioną ze względu na formę architektoniczną, styl, zastosowane materiały, funkcję, czas powstania lub związek z wydarzeniami historycznymi;
- 14) **krajobraz kulturowy** –postrzegana przez ludzi przestrzeń, zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka;
- 15) **otoczenie** –teren wokół lub przy zabytku wyznaczony w decyzji o wpisie tego terenu do rejestru zabytków w celu ochrony wartości widokowych zabytku oraz jego ochrony przed szkodliwym oddziaływaniem czynników zewnętrznych.

Art. 4. mówi, że ochrona zabytków polega w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;

- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Art. 6.1. określa, że ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a) krajobrazami kulturowymi,
- b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
- c) dziełami architektury i budownictwa,
- d) dziełami budownictwa obronnego,
- e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- f) cmentarzami,
- g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące w szczególności:

- a) dziełami sztuki plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (tj. Dz. U z 2022 r. poz.2393),
- f) instrumentami muzycznymi,
- g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące w szczególności:

- a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b) cmentarzyskami,
- c) kurhanami,
- d) reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Art.7. wymienia formy ochrony zabytków:

- 1) wpis do rejestru zabytków;
- 2) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
- 3) uznanie za pomnik historii;
- 4) utworzenie parku kulturowego;
- 5) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Art.18.1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponad lokalnego, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gmin oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego,

decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

2. W strategiach, analizach, planach i studiach, o których mowa w ust.1, w szczególności:

- 1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
- 2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
- 3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.

Art.20. Projekty i zmiany planu zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego podlegają uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenu.

Art.21. Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy.

Art.22.1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.

2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.

3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego nie wpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.

4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.

5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Art.89. Organami ochrony zabytków są:

- 1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
- 2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków.

Szczególnie ważną rolę *Ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* **przypisuje właścicielowi lub posiadaczowi obiektu** zabytkowego. Należy podkreślić, że dysponowanie zabytkiem powoduje obowiązki ciążące na właścicielu/użytkowniku, z drugiej jednak strony przysługują mu liczne prawa.

Art. 5. Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Art. 25.1 Zagospodarowanie na cele użytkowe zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru wymaga posiadania przez jego właściciela lub posiadacza:

- 1) dokumentacji konserwatorskiej określającej stan zachowania zabytku nieruchomego i możliwości jego adaptacji, z uwzględnieniem historycznej funkcji i wartości tego zabytku, jak również możliwości jego dostosowania dla osób ze szczególnymi potrzebami, o których mowa w ustawie z dnia 19 lipca 2019 r. o zapewnianiu dostępności osobom ze szczególnymi potrzebami (tj. Dz. U. z 2022 r. poz. 2240);
- 2) uzgodnionego z wojewódzkim konserwatorem zabytków programu prac konserwatorskich przy zabytku nieruchomym, określającego zakres i sposób ich prowadzenia oraz wskazującego niezbędne do zastosowania materiały i technologie;

- 3) uzgodnionego z wojewódzkim konserwatorem zabytków programu zagospodarowania zabytku nieruchomego wraz z otoczeniem oraz dalszego korzystania z tego zabytku, z uwzględnieniem wyeksponowania jego wartości.

2. W celu spełnienia wymagań, o których mowa w ust. 1, wojewódzki konserwator zabytków jest obowiązany nieodpłatnie udostępnić do wglądu właścicielowi lub posiadaczowi zabytku nieruchomego posiadaną przez siebie dokumentację tego zabytku oraz umożliwić dokonywanie niezbędnych odpisów z tej dokumentacji.

Art. 26. 1. W umowie sprzedaży, zamiany, darowizny lub dzierżawy zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, stanowiącego własność Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego, przy określaniu sposobu korzystania z tego zabytku należy nałożyć, jeżeli stan zachowania zabytku tego wymaga, na nabywcę lub dzierżawcę obowiązek przeprowadzenia w określonym terminie niezbędnych prac konserwatorskich przy tym zabytku.

2. Przepis ust. 1 stosuje się odpowiednio do decyzji o oddaniu w trwałą zarząd zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru.

Art. 27. Na wniosek właściciela lub posiadacza zabytku wojewódzki konserwator zabytków przedstawia, w formie pisemnej, zalecenia konserwatorskie, określające sposób korzystania z zabytku, jego zabezpieczenia i wykonania prac konserwatorskich, a także zakres dopuszczalnych zmian, które mogą być wprowadzone w tym zabytku.

Art. 28.1. Niezależnie od obowiązków wynikających z opieki nad zabytkami, określonych w art. 5, właściciel lub posiadacz zabytku wpisanego do rejestru lub zabytku znajdującego się w wojewódzkiej ewidencji zabytków zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków o:

- 1) uszkodzeniu, zniszczeniu, zaginięciu lub kradzieży zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zdarzenia;
- 2) zagrożeniu dla zabytku, nie później niż w terminie 14 dni od dnia powzięcia wiadomości o wystąpieniu zagrożenia;
- 3) zmianie miejsca przechowania zabytku ruchomego w terminie miesiąca od dnia nastąpienia tej zmiany;
- 4) zmianach dotyczących stanu prawnego zabytku, nie później niż w terminie miesiąca od dnia ich wystąpienia lub powzięcia o nich wiadomości.

Art. 31.

1a. Osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować:

- 1) roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru lub objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo
- 2) roboty ziemne lub dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego

– jest obowiązana, z zastrzeżeniem art. 82a ust. 1, pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków.

2. Zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych, o których mowa w ust. 1a, ustala wojewódzki konserwator zabytków w drodze decyzji, wyłącznie w takim zakresie, w jakim roboty budowlane albo roboty ziemne lub zmiana charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, zniszczą lub uszkodzą zabytek archeologiczny.

3. Egzemplarz dokumentacji z badań, o których mowa w ust. 1a, podlega po ich zakończeniu nieodpłatnemu przekazaniu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków.

Art. 36.1. Pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków wymaga:

- 1) prowadzenie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, w tym prac polegających na usunięciu drzewa lub krzewu z nieruchomości lub jej części będącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem lub inną formą zaprojektowanej zieleni;
- 2) wykonywanie robót budowlanych w otoczeniu zabytku;
- 3) prowadzenie badań konserwatorskich zabytku wpisanego do rejestru;
- 4) prowadzenie badań architektonicznych zabytku wpisanego do rejestru;
- 5) prowadzenie badań archeologicznych;
- 6) przemieszczanie zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 7) trwałe przeniesienie zabytku ruchomego wpisanego do rejestru, z naruszeniem ustalonego tradycją wystroju wnętrza, w którym zabytek ten się znajduje;

- 8) dokonywanie podziału zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru;
- 9) zmiana przeznaczenia zabytku wpisanego do rejestru lub sposobu korzystania z tego zabytku;
- 10) umieszczanie na zabytku wpisanym do rejestru: urządzeń technicznych, tablic reklamowych lub urządzeń reklamowych w rozumieniu art. 2 pkt 16b i 16c ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. z 2020 r. poz. 293, 471, 782, 1086 i 1378 oraz z 2021 r. poz. 11) oraz napisów, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1;
- 11) podejmowanie innych działań, które mogłyby prowadzić do naruszenia substancji lub zmiany wyglądu zabytku wpisanego do rejestru, z wyłączeniem działań polegających na usuwaniu drzew lub krzewów z terenu nieruchomości lub jej części niebędącej wpisanym do rejestru parkiem, ogrodem albo inną formą zaprojektowanej zieleni;

1a. Przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa można prowadzić:

- 1) prace konserwatorskie,
- 2) prace restauratorskie,
- 3) badania konserwatorskie – na podstawie pozwolenia wydanego przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego.

2. Na polskich obszarach morskich pozwolenie na podejmowanie działań, o których mowa w ust. 1 pkt 5 i 12, wydaje dyrektor urzędu morskiego w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków właściwym dla miejsca siedziby urzędu morskiego.

2a. Wojewódzki konserwator zabytków może uzależnić podjęcie działań objętych pozwoleniem, o którym mowa w ust. 1, od przekazania przez wnioskodawcę w oznaczonym terminie określonych informacji dotyczących działań wymienionych w pozwoleniu, zastrzegając odpowiedni warunek w treści pozwolenia. Do warunku stosuje się art. 162 § 1 Kodeksu postępowania administracyjnego.

2b. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może uzależnić podjęcie działań objętych pozwoleniem, o którym mowa w ust. 1a, od przekazania przez wnioskodawcę w oznaczonym terminie określonych informacji dotyczących działań wymienionych w pozwoleniu, zastrzegając odpowiedni warunek w treści pozwolenia. Do warunku stosuje się art. 162 § 1 Kodeksu postępowania administracyjnego.

3. Pozwolenia, o których mowa w ust. 1 i 1a, mogą określać warunki, które zapobiegają uszkodzeniu lub zniszczeniu zabytku.

4. Wojewódzki konserwator zabytków może uzależnić wydanie pozwolenia na podejmowanie działań, o których mowa w ust. 1 pkt 6, 9 i 11, od przeprowadzenia, na koszt wnioskodawcy, niezbędnych badań konserwatorskich, architektonicznych lub archeologicznych. Egzemplarz dokumentacji badań jest przekazywany nieodpłatnie wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków.

4a. Minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego może uzależnić wydanie pozwolenia na podejmowanie działań, o których mowa w ust. 1a pkt 1 i 2, od przeprowadzenia, na koszt wnioskodawcy, niezbędnych badań konserwatorskich. Egzemplarz dokumentacji badań jest przekazywany nieodpłatnie ministrowi.

5. Pozwolenia, o których mowa w ust. 1 i 1a, wydaje się na wniosek osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do korzystania z zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa albo do rejestru, wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu albo ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego.

6. Pozwolenie na prowadzenie badań archeologicznych wydaje się na wniosek osoby fizycznej lub jednostki organizacyjnej posiadającej tytuł prawny do korzystania z nieruchomości, wynikający z prawa własności, użytkowania wieczystego, trwałego zarządu albo ograniczonego prawa rzeczowego lub stosunku zobowiązaniowego.

7. Pozwolenie na prowadzenie badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa, badań konserwatorskich i architektonicznych przy zabytku wpisanym do rejestru albo badań archeologicznych lub poszukiwań ukrytych bądź porzuconych zabytków ruchomych, w tym zabytków archeologicznych, wydaje się również na wniosek osób fizycznych albo jednostek organizacyjnych zamierzających prowadzić te badania lub poszukiwania. W przypadku nieuzyskania zgody właściciela lub posiadacza nieruchomości na przeprowadzenie tych badań lub poszukiwań przepisy art. 30 ust. 1 i 2 stosuje się odpowiednio.

8. Uzyskanie pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków na podjęcie robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru nie zwalnia z obowiązku uzyskania pozwolenia na budowę albo zgłoszenia, w przypadkach określonych przepisami Prawa budowlanego.

5. Zadania i kompetencje organów samorządu powiatowego w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

Powiat Lidzbarski posiada opracowaną „Strategię Rozwoju Powiatu Lidzbarskiego na lata 2023 – 2030”, w której wyróżniono, iż ***mocną stroną*** powiatu jest jego dziedzictwo kulturowe oraz liczne zabytki. Misją Rozwoju Powiatu Lidzbarskiego określoną w Strategii jest „Tworzenie warunków zrównoważonego rozwoju powiatu lidzbarskiego w celu podnoszenia jakości życia jego mieszkańców”- gdzie integrowanie, wspieranie oraz kreowanie rozwoju powiatu lidzbarskiego odbywać się będzie poprzez efektywne wykorzystanie potencjału społecznego, gospodarczego, uzdrowiskowego, turystycznego, przyrodniczego i kulturowego w partnerstwie z samorządami gminnymi, sektorem biznesowym i pozarządowym. Natomiast Wizją Rozwoju powiatu nakreślono jako: „(...) atrakcyjną przestrzenią do życia, pracy, rozwoju i wypoczynku, chroniącą środowisko naturalne, spuściznę kulturową i historyczną, zapewniający warunki rozwoju kapitału społecznego i przedsiębiorczości, przyjazny dla turystów i otwarty na współpracę”.

Wyżej wymienionej Strategii określona pięć obszarów, w których będzie koncentrował się rozwój Powiatu Lidzbarskiego. Do każdego z obszarów sformułowany został cel strategiczny, w perspektywie do 2023 roku. W jednym z tych pięciu obszarów został zapisany w ww. dokumencie m.in. cel strategiczny: „Wsparcie rozwoju lokalnej gospodarki i rynku pracy”, w którym określono cel operacyjny „Podnoszenie poziomu atrakcyjności turystycznej” gdzie m.in. kierunkiem działania w tym obszarze jest „ Tworzenie marki turystycznej powiatu z uwzględnieniem potencjału (...) dziedzictwa i kultury” oraz „Zachowanie dziedzictwa kulturowego, tym renowacja i rewitalizacja obiektów zabytkowych i pomników historii”. Kolejnym celem strategicznym zapisanym w dokumencie jest „Kształtowanie zrównoważonego rozwoju społecznego i integracji lokalnej”, w którym określono cel operacyjny: „Rozwój oferty sportowej, rekreacyjnej i kulturalnej” gdzie m.in. kierunkiem działania jest: „Wspieranie i realizacja inicjatyw, mających na celu rozwój i upowszechnianie kultury”, „Tworzenie zróżnicowanej i dostępnej oferty kulturalnej, organizowanie wydarzeń kulturalnych”, „Wspieranie i realizacja przedsięwzięć w zakresie edukacji kulturalnej (dziedzictwa kulturowego i tradycji regionu)”, „Ochrona zabytków” oraz „Wspieranie działań i inicjatyw samorządów, organizacji, instytucji itp. zmierzających do pozyskania środków na poprawę stanu obiektów zabytkowych znajdujących się na terenie powiatu”.

Szczegółowe zadania i kompetencje organów samorządu powiatowego dotyczące ochrony dóbr kultury zostały uregulowane przede wszystkim w dwóch ustawach:

- 1) **Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (tj. Dz. U. z 2024 r. poz.107 z późn. zm.):**

Zakres zadań organów samorządu powiatowego w odniesieniu do problematyki ochrony dóbr kultury został określony w **art. 4 ust. 1** wyżej cytowanej ustawy (w pkt.1), iż powiat wykonuje określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym. Ustawodawca wymienia wśród 23 kategorii zadań publicznych powiatu **kulturę i ochronę zabytków i opieki nad zabytkami** (pkt. 7).

- 2) **Ustawa z dnia z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (tj. Dz. U. z 2024 r. poz. 1292 z późn. zm).**

Wyżej cytowana ustawa określa kompetencje starosty:

- **Art. 12** – Starosta, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o tym, iż zabytek ten podlega ochronie.
- **Art. 50 ust. 3 i ust. 4 pkt. 2** – Starosta w przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, polegającego na możliwości jego zniszczenia lub uszkodzenia, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może wydać decyzję o zabezpieczeniu tego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia. W przypadku, gdy nie jest możliwe usunięcie zagrożenia zabytek nieruchomy może być na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków wywłaszczony przez starostę na rzecz Skarbu Państwa lub gminy właściwej ze względu na miejsce położenia tego zabytku, w trybie i na zasadach przewidzianych w przepisach o gospodarce nieruchomościami.
- **Art.103** – Starosta na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków ustanawia kandydata na społecznego opiekuna zabytków, cofa ustanowienie, jeżeli opiekun przestał spełniać wymagania określone w art.102 ust. 3 lub niewłaściwie wykonuje swoje zadania. O ustanowieniu społecznego opiekuna zabytków lub cofnięciu takiego ustanowienia starosta zawiadamia wojewódzkiego konserwatora zabytków. Starosta prowadzi listę społecznych opiekunów zabytków;
- **Art. 105** – Starosta osobie fizycznej pełniącej funkcję społecznego opiekuna zabytków wydaje legitymację społecznego opiekuna zabytków, natomiast osobie prawnej lub innej jednostce

organizacyjnej nieposiadającej osobowości prawnej, pełniącej funkcję społecznego opiekuna zabytków, wydaje zaświadczenie, które zawiera informację o nadaniu uprawnień opiekuna;

- **Art. 81** dopuszcza możliwość udzielenia dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru przez organ stanowiący powiatu, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane, zgodnie z art. 77 może obejmować nakłady konieczne na:

- 1) sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- 2) przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych;
- 3) wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- 4) opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- 5) wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego;
- 6) sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- 7) zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- 8) stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- 9) odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- 10) odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności;
- 11) odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych drzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- 12) modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- 13) wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- 14) uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych;
- 15) działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- 16) zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt 7–15;
- 17) zakup i montaż instalacji przeciw włamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Organy uprawnione do udzielenia dotacji prowadzą wykazy udzielonych dotacji oraz informują się wzajemnie o udzielonych dotacjach.

Zasady udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, położonych lub znajdujących się na terenie powiatu lidzbarskiego zostały określone w ***Uchwale Nr OR. 0710.2.2024 Rady Powiatu Lidzbarskiego z dnia 20 czerwca 2024 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, położonych lub znajdujących się na terenie powiatu lidzbarskiego*** (Dz. Urz. Woj. Warm. – Maz. z 2024 r. poz. 3165):

§ 1. Uchwała określa zasady udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, położonych na terenie Powiatu Lidzbarskiego.

§ 2. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach może obejmować nakłady konieczne na prace w zakresie określonym w art. 77 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

§ 3. O dotację ubiegać się może osoba fizyczna, osoba prawna i jednostka organizacyjna, w tym działające na podstawie przepisów o stosunku Państwa do kościoła Katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej, o stosunku Państwa do innych kościołów i związków wyznaniowych oraz gwarancjach wolności sumienia i wyznania, posiadająca tytuł prawny do zabytku, o którym mowa w § 1, wynikający z prawa własności,

użytkowania wieczystego, trwałego zarządu, ograniczonego prawa rzeczowego albo stosunku zobowiązaniowego.

§ 4.1. Dotacja z budżetu Powiatu Lidzbarskiego, w zakresie określonym w § 2, może być udzielona w wysokości do 100% zakładu koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdujący się w gminnej ewidencji zabytków.

2. Łączna kwota dotacji udzielonych ze środków publicznych tj. z budżetu powiatu lidzbarskiego i innych źródeł publicznych na dofinansowanie prac lub robót przy zabytku, nie może przekraczać wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.

Poniżej wykaz udzielonych i rozliczonych dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków **z budżetu Powiatu Lidzbarskiego w latach 2021-2024** (na podstawie Uchwały Nr 0710.16.2012 Rady Powiatu Lidzbarskiego z dnia 25 października 2012 r. w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków - tekst jednolity uchwały został ogłoszony w Obwieszczeniu Nr OR.0007.35.2019 Rady Powiatu Lidzbarskiego z dnia 25 kwietnia 2019 r. (Dz. Urz. Woj. Warm.- Maz. poz. 2373).

Lp.	Nazwa siedziba i adres jednostki organizacyjnej	Zabytek i jego położenie	Zakres prac na które udzielono dotację	Wysokość przekazanej dotacji
2021 rok				
1.	Parafia Rzymskokatolicka pod wezwaniem św. Wawrzyńca w Mingajnach	Kościół parafialny Mingajny 11-130 Orneta	interwencyjny remont dachu kościoła parafialnego w Mingajnach – etap II	10 000 zł
2.	Parafia Rzymskokatolicka pod wezwaniem Św. Piotra i Pawła w Kiwitach	budynek plebanii Kiwity 38 11-106 Kiwity	dofinansowanie remontu dachu plebanii kościoła parafialnego w Kiwitach – etap II	20 000 zł
3.	Zgromadzenie Księży Marianów w Stoczku Klasztornym	Sanktuarium Matki Bożej Pokoju Stoczek Klasztorny 30 11-106 Kiwity	dofinansowanie konserwacji ołtarza św. Walentego, św. Krzyża oraz konserwacji krucyfiksu w Sanktuarium Matki Bożej Pokoju	10 000 zł
4.	Parafia Rzymskokatolicka pod wezwaniem św. Augustyna i św. Anny w Babiaku	Kościół parafialny Babiak 17 11-100 Lidzbark Warmiński	dofinansowanie konserwacji i restauracji lichtarzy z cynowego garnituru ołtarzowego w kościele parafialnym w Babiaku- etapI	10 000 zł
5.	Parafia Prawosławna pod wezwaniem św. Mikołaja w Ornecie	Cerkiew Prawosławna ul. Wojska Polskiego 10 11-130 Orneta	dofinansowanie konserwacji lewego skrzydła świętych wrót z obrazami: św. Łukasza, św. Jan i Archanioł Gabriel z cerkwi w Ornecie – etap II	10 000 zł
6.	Parafia Rzymskokatolicka pod wezwaniem św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Lubominie	kościół parafialny ul. Szymanowskiego 2/1 11-135 Lubomino	dofinansowanie konserwacji i restauracji obrazów z ramami, uszaków oraz rzeźb figuralnych ze zwieńczenia w kościele parafialnym w Lubominie – etap IV zakończenie prac	10 000 zł
7.	Parafia Rzymskokatolicka pod wezwaniem Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Krośnie	Kościół parafialny Krosno 1 11-130 Orneta	dofinansowanie konserwacji polichromii na sklepieniu prezbiterium kościoła parafialnego w Krośnie	10 000 zł

2022 rok				
1.	Parafia Rzymskokatolicka Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Jarandowie	Kościół parafialny w Jarandowie Kłębowo 12 11-100 Lidzbark Warmiński	dofinansowanie konserwacji dwóch neogotyckich witraży prezbiterium kościoła Narodzenia Maryi Panny w Jarandowie	10 000 zł
2.	Zgromadzenie Księży Marianów w Stoczku Klasztornym	Sanktuarium Matki Bożej Pokoju Stoczek Klasztorny 30 11-106 Kiwity	dofinansowanie konserwacji wypożyczenia zakrystii w Sanktuarium Matki Bożej Pokoju w Stoczku Klasztornym – obramienia lawaterza i polichromowanej nadstawki szafy na szaty liturgiczne – kontynuacja prac	10 000 zł
3.	Parafia Rzymskokatolicka pod wezwaniem św. Michała Archaniola w Blankach	Kościół parafialny w Blankach Żegoty 39 11-106 Kiwity	refundacja prac konserwatorskich polichromii ścian wewnętrznych w gotyckim kościele pw. św. Michała Archaniola w Blankach – etap II	10 000 zł
4.	Zgromadzenie Sióstr św. Katarzyny ul. Moniuszki 7 w Braniewie	Dom Zakonny Zgromadzenia Sióstr św. Katarzyny ul. Reja 2 11-100 Lidzbark Warmiński	dofinansowanie rekonstrukcji stolarki okiennej w budynku mieszkalno – gospodarczym przy Domu Zakonnym Zgromadzenia Sióstr św. Katarzyny w Lidzbarku Warmińskim – etap I	10 000 zł
5.	Parafia Rzymskokatolicka pod wezwaniem Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Krośnie	Kościół parafialny Krosno 1 11-130 Orneta	dofinansowanie konserwacji i renowacji ścian i okien witrażowych prezbiterium kościoła parafialnego w Krośnie.	10 000 zł
2023 rok				
1.	Dom Zakonny Zgromadzenia Księży Marianów w Stoczku Klasztornym	Sanktuarium Matki Bożej Pokoju Stoczek Klasztorny 30 11-106 Kiwity	dofinansowanie konserwacji XVII szafy na paramenty z nadstawką z zakrystii w Sanktuarium Matki Bożej Pokoju – kontynuacja prac	10 000 zł
2.	Rzymskokatolicka Parafia Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Jarandowie	Kościół Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Jarandowie Kłębowo 12 11-100 Lidzbark Warmiński	dofinansowanie konserwacji neogotyckich witraży kościoła Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Jarandowie – etap II	10 000 zł
3.	Parafia Rzymskokatolicka św. Piotra i Pawła w Lidzbarku Warmińskim	Kościół św. Piotra i Pawła w Lidzbarku Warmińskim Plac Kościelny 1	dofinansowanie konserwacji ołtarza bocznego św. Michała Archaniola w kościele św. Piotra i Pawła w Lidzbarku Warmińskim	15 000 zł
4.	Rzymskokatolicka Parafia Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Krośnie	Kościół rzymskokatolicki Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny Krosno 11 11-130 Orneta	dofinansowanie konserwacji elementów ołtarza głównego w stanie awaryjnym: rzeźby z glorii – figura Matki Boskiej w otoczeniu aniołków w koście rzymskokatolickim Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Krośnie	10 000 zł
5.	Parafia Rzymskokatolicka pod wezwaniem	Kościół pw. św. Michała	dofinansowanie konserwacji i restauracji ambony (1685 r.)	0 zł rezygnacja

	św. Michała Archaniola w Blankach	Archaniola w Blankach Żegoty 39 11-106 Kiwity	w kościele pw. św. Michała Archaniola w Blankach	z podpisania umowy
2024 rok				
1.	Dom Zakonny Zgromadzenia Księży Marianów w Stoczku Klasztornym	Sanktuarium Matki Bożej Pokoju Stoczek Klasztorny 30 11-106 Kiwity	dofinansowanie konserwacji snycerki prospektu organowego oraz empyry chóru muzycznego w kościele p.w. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Sanktuarium Matki Bożej Pokoju w Stoczku Klasztornym – kontynuacja prac	10 000 zł
2.	Rzymskokatolicka Parafia p.w. św. Katarzyny w Henrykowie	Kościół p.w. św. Katarzyny Henrykowo 33 11-130 Orneta	dofinansowanie konserwacji barokowego ołtarza głównego z kościoła w Henrykowie – etap I	10.000 zł
3.	Parafia Rzymskokatolicka pod wezwaniem św. Michała Archaniola w Blankach	Kościół p.w. św. Michała Archaniola w Blankach Żegoty 39 11-106 Kiwity	dofinansowanie konserwacji i restauracji ambony (1685 r.) w kościele p.w. św. Michała Archaniola w Blankach	10 000 zł
4.	Rzymskokatolicka Parafia Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Krośnie	Kościół rzymskokatolicki Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny i św. Józefa Krosno 11 11-130 Orneta	dofinansowanie konserwacji czterech rzeźb w stanie awaryjnym z II kondygnacji ołtarza głównego w kościele p.w. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny i św. Józefa w Krośnie – kontynuacja prac	10.000 zł

Źródło: Starostwo Powiatowe w Lidzbarku Warmińskim

6. Charakterystyka zasobów oraz analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Powiatu Lidzbarskiego.

6. 1. Ogólna charakterystyka Powiatu Lidzbarskiego.

Powiat Lidzbarski – Serce Warmii położony na terenie województwa warmińsko – mazurskiego ze stolicą w Lidzbarku Warmińskim powstał w wyniku reformy administracyjnej w 1999 roku. Zajmuje obszar 924,4 km² i liczy 37 962 mieszkańców (stan wg GUS na 31 grudnia 2024 r.). Stanowi jeden z najmniejszych terytorialnie powiatów w Polsce. Usytuowany jest w centralnej, zróżnicowanej krajobrazowo i malowniczej

części historycznej Warmii, na pograniczu Równiny Orneckiej, Wzniesień Górowskich, Pojezierza Olsztyńskiego i Niziny Sępolskiej¹. W skład powiatu wchodzi **5 gmin**:

- 1) Lidzbark Warmiński – miejska;
- 2) Lidzbark Warmiński – wiejska;
- 3) Kiwity – wiejska;
- 4) Lubomino – wiejska;
- 5) Orneta – miejsko-wiejska.

O wyjątkowości dzisiejszego Powiatu Lidzbarskiego decydują w dużej mierze walory przyrodnicze i krajobrazowe. Powiat jest częścią „**Zielonych Płuc Polski**” – unikatowego przyrodniczo obszaru północno-wschodniej Polski. Nacisk na dbałość o środowisko naturalne sprawia, że teren Powiatu Lidzbarskiego jest miejscem życia wielu gatunków zwierząt i roślin. W jego obrębie znajdują się obszary prawnie chronione, jak m.in. rezerwat bobrów na rzece Pasłęce czy ornitologiczny rezerwat przyrody „Mokradła Żegockie” w gminie Kiwity. Ponadto wśród bogactw naturalnych wymienić należy jeziora (największe to: jezioro Blanki, Symsar, Wielochowskie, Tonka i Taftowo), rzeki (Łyna i Symsarna, ponadto Drwęca Warmińska i stanowiące granicę zachodnią powiatu Walsza i Pasłęka). Nieodrodnym elementem miejscowego krajobrazu są też lasy, głównie sosnowe i mieszane. Największy zwarty kompleks leśny rozciąga się od Łaniewa w gminie Lidzbark aż po rzekę Walszę. Ogółem lasy stanowią blisko 24% całej powierzchni powiatu. Charakterystycznym elementem tutejszego krajobrazu jest jego pagórkowatość, co odróżnia go chociażby od nieodległych Żuław².

6. 2. Zarys historyczny.

Warmia przed całe stulecia, bo aż do pierwszego rozbioru w 1772 r., była cieszącym się dużą autonomią księstwem, początkowo w strukturach państwa krzyżackiego, a od 1466 r. w granicach I Rzeczypospolitej. Czas przynależności do Korony Polski był latami najświetniejszej historii kulturalnej tych ziem. Niewielka Warmia reprezentowała wówczas prawdziwie europejskiego ducha nauki, kultury i sztuki, a ze względu na swoją funkcję i strategiczne położenie stanowiła także ważne centrum polityczne. Sprawujący władzę biskupi, zwani udziałnymi książętami, stworzyli w Lidzbarku Warmińskim, będącym stolicą Warmii od 1350 r., ośrodek kultury promieniujący, nie tylko na sąsiadujące dzielnice, ale na całą Europę.

W obecnej stolicy powiatu, a ówczesnej stolicy Warmii – **Lidzbarku Warmińskim**, żyli i tworzyli wybitni przedstawiciele kultury późnego średniowiecza, renesansu i oświecenia, m.in. genialny twórca heliocentrycznej teorii **Mikołaj Kopernik**, teolog, humanista i reformator kościoła **biskup Stanisław Hozjusz** oraz historyk, pisarz i dyplomata biskup Marcin Kromer. W Lidzbarku Warmińskim tworzył „Księżę Poetów” doby Oświecenia **biskup Ignacy Krasicki**. Jeden z biskupów warmińskich, Eneaszy Sylwiusz Piccolomini (1457–1458) wybrany został papieżem jako Pius II. Długa jest lista wielkich biskupów warmińskich – Jan Dantyszek, Andrzej Batory, Jan Olbracht Waza, Mikołaj Szyszkowski, Andrzej Chryzostom Załuski, Adam Stanisław Grabowski. Ich działalność i dorobek umysłowy stanowią wkład w ogólnoeuropejskie dziedzictwo kulturalne.

Ważnym ośrodkiem na mapie Warmii była też **Orneta**, która w latach 1340-1350 była siedzibą biskupstwa. Przez stulecia Warmia wykształciła własną tożsamość, kulturę i tradycję, której spadkobiercą jest dziś w dużej mierze Powiat Lidzbarski. Ze względu na swoje usytuowanie i historyczne znaczenie śmiało można nazwać go **Sercem Warmii**.

Wielowiekowa bogata historia Warmii pozostawiła po sobie wyjątkowe i cenne zabytki architektury. Najstojniejszym i najbardziej okazałym zabytkiem jest gotycki XIV-wieczny **lidzbarski zamek**, będący dawną siedzibą biskupów warmińskich, należący do największych zamków ceglanych w Polsce. Architekturę gotyku na terenie powiatu uzupełniają **kościół** (największe to kościół pw. Św. Piotra i Pawła w Lidzbarku Warmińskim i kościół pw. Św. Jana Chrzciciela w Ornece) oraz szereg mniejszych kościołów, które odnajdujemy w większych wsiach na terenie powiatu, a także pozostałości budowli obronnych (np. Wysoka Brama w Lidzbarku). Niezwykle interesujące i okazałe są przykłady sakralnego budownictwa barokowego: kościół wraz z klasztorem w **Stoczku Klasztornym** (gm. Kiwity) oraz Sanktuarium **Maryjne w Krośnie** nieopodal Ornety. Wyjątkowo interesującą zabytkową architekturę powiatu uzupełniają charakterystyczne warmińskie **przydrożne kapliczki** z końca XIX i pocz. XX wieku. To one właśnie są znakiem wyróżniającym to terytorium od sąsiadujących z nią, niegdyś protestanckich Mazur, Żuław i Powiśla. To dzięki nim Warmia, zwana była niejednokrotnie „Świątą

¹ Strona internetowa Starostwa Powiatowego w Lidzbarku Warmińskim-www.powiatlidzbarski.pl

² Strona internetowa Starostwa Powiatowego w Lidzbarku Warmińskim-www.powiatlidzbarski.pl

Warmią” – jest bowiem krainą kapliczek i krzyży przydrożnych, licznie rozsianych w pejzażu wijących się dróg i łagodnych pagórków³.

6. 3. Krajobraz kulturowy i otoczenie.

Krajobraz kulturowy, zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jest to przestrzeń zawierająca elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji, historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka.

W związku powyższym można określić, iż krajobraz kulturowy jest indywidualnym wizerunkiem miejsca, łączącym elementy przyrody, ukształtowanie terenu oraz zachodzących procesów związanych z działalnością człowieka. Krajobraz kulturowy jest źródłem poczucia tożsamości miejsca.

Na krajobraz kulturowy miasta **Lidzbark Warmiński** wpłynęło jego znaczenie w czasach historycznych – Lidzbark od poł. XIV do końca XVIII w. był stolicą i największym miastem historycznej Warmii. Był siedzibą senatorów Prus Królewskich, stanowił centrum polityczne, kulturalne i religijne, istotnie wpływając na gospodarczy rozwój regionu. Był stolicą dzielnicy znajdującej się w rękach biskupów, która jako część państwa polskiego, zachowywała autonomię polityczną. Po rozbiorach pozostał ostoją katolicyzmu. Tak silna tożsamość społeczna spowodowała, że nawet po utracie autonomii mieszkańcy, zarówno Niemcy, jak i Polacy przez wiele podkreślali swą niezależność i odrębność oraz czuli przywiązanie do dawnych związków Warmii z Polską. Dzięki temu, zachowało się na niej więcej spuścizny regionalnej związanej z tradycjami polskimi.⁴

Natomiast **Gmina Orneta** w układzie osadniczym stanowi stosunkowo młodą jednostkę. Jako pole osadnicze (pruskie lauks), a więc osada razem z przylegającym terenem bezpośredniego wykorzystania gospodarczego, w języku pruskim w brzmieniu "Wurmudyten" albo "Wormedythin" (zniemczone na „Wormditt”, spolszczone na „Orneta”), istniała z pewnością na długo przed 12 sierpnia 1308 roku, kiedy po raz pierwszy pojawia się w źródłach pisanych, na przywileju lokacyjnym Lubomina (gdzie jest także wspomniany jej sołtys – Wilhelm, kuzyn biskupa warmińskiego Eberharda z Nysy). Krótko później, być może już 20 maja 1312 roku, otrzymała prawa miejskie, która na pewno miała 26 marca 1313 roku, bowiem w pochodzącym z tego dnia dokumencie jest określana w jęz. łacińskim jako civitas, a więc miasto w rozumieniu prawnoprzestrzennym. Orneta rozwijała się szybko, co uprawdopodobnia tezę, że lokacja miasta nie była zbudowaniem zupełnie nowych budynków na zgliszczach dawnego grodu pruskiego, ale przebudową istniejącej i całkiem pokaźnej struktury osadniczej. W latach 1338-1349 wznoszono chyba najpiękniejszy zabytek: kościół farny pw. Boga Wszechmogącego, Chwalebnej Dziewicy Maryi i św. Jana Ewangelisty (obecnie pw. Św. Jana Chrzciciela). Posiada rzadką na Warmii formę bazyliki, poszerzonej w II. połowie XV wieku o szereg kaplic tworzących funkcjonalnie dodatkowe nawy. W okresie 1341-1350 miasto stanowiło siedzibę biskupstwa warmińskiego. W 1359 roku nastąpiło ponowienie lokacji miasta, przydzielając mu obszar do wykorzystania 108 włók (ok. 1940 ha), w tym jedną przeznaczoną na ogrody miejskie. Zabudowania, razem z prostokątnym rynkiem, miały zajmować obszar pół włóki. W ciągu XIV wieku Orneta stała się obiektem szeregu inwestycji, potwierdzających ważność tego ośrodka na Warmii. Zbudowano mury miejskie, a w płn.-zach. części miasta niepołączony od nich Zamek Biskupi. W 1351 roku Rada Miejska Ornety wykupiła urząd sołecki, pozwalając na ukształtowanie się ustroju miejskiego w kształcie, który przetrwał zasadniczo aż do 1772 roku.

W II połowie XIX wieku oraz na początku XX wieku, Orneta cieszyła się pokojem i dobrobytem. Wtedy to znacznie się rozbudowała. Po okresie II wojny światowej Orneta było mało zniszczona tylko na poziomie 35% miejskiej substancji, ale tylko 15% budynków mieszkalnych.⁵

Krajobraz kulturowy **wsí warmińskiej** (powiat, również składa się z obszaru wiejskiego: gmin wiejska Lidzbark Warmiński, Kiwity i Lubomino oraz wiejsko – miejskiej Ornety) jest określony przez historyczne formy osadnictwa. Osady wiejskie zakładano wcześniej niż miasta. Warmińskie wsie mają charakter zwarty. Zakładano je na prawie chełmińskim lub niemieckim. Są to najczęściej wsie związane z niwowym systemem rozłogu pól. Najczęściej spotykanym typem miejscowości jest krótka i zwarta ulicówka, która w naturalnym krajobrazie Warmii związana była zwykle z lokalizacją wzdłuż istniejącego cieków wodnego, w dolinach i wąwozach⁶.

³ Strona internetowa Starostwa Powiatowego w Lidzbark Warmińskim - www.powiatlidzbarski.pl

⁴ Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Lidzbark Warmiński lata 2025-2028 - zał. do Uchwały Nr XV/114/2025 Rady Miejskiej w Lidzbarku Warmińskim z dnia 27 marca 2025 r.

⁵ Strategia Rozwoju Gminy Orneta na lata 2023 – 2030 – zał. do Uchwały Nr BRM.0007.49.2022 Rady Miejskiej w Ornie z dnia 31 sierpnia 2022.

Charakterystyczne dla warmińskiej zabudowy jest ustawienie zagrody względem drogi w ten sposób, że budynek mieszkalny ustawiony jest do drogi równolegle, z boku znajduje się wejście na podwórkę w kształcie prostokąta, podwórkę zamykają budynki gospodarcze. Charakterystyczna jest sama forma budynku mieszkalnego - najczęściej spotykamy budynek murowany z czerwonej cegły, czasami na podmurówce kamienną, parterowy, czasami z użytkowym poddaszem. Dachy domów są kryte dachówką pod kątem 30-45 stopni, są proste, dwuspadowe, czasami na ścianie kolankowej. W XIX wieku domy ceglane wyparły drewnianą zabudowę, która wcześniej na Warmii dominowała. Budynki gospodarcze mają swoją charakterystyczną formę, budowane często z drewna w połączeniu z kamieniem lub cegłą, przykryte dachem dwuspadowym z dachówki, o nachyleniu 30-45 stopni. Zamiast drewnianych płotów często sadzone były żywopłoty, przedogródki kwiatowe oraz stare drzewa nieowocowe - lipy, dęby i klony jako tzw. opiekunowie domu, posadzone blisko budynków mieszkalnych. W krajobrazie warmińskim warto podkreślić zwartość panoramy miejscowości, z dominantą wieży kościoła, skąpaną w zieleni⁷.

6.4. Kultura.

Powiat wykonuje swoje zadania publiczne o charakterze ponadgminnym w zakresie m.in. kultury. Na terenie powiatu promocją kultury, ochrony dóbr kultury, tradycji i dziedzictwa kulturowego zajmują się m.in. następujące instytucje, organizacje czy stowarzyszenia:

1. **Młodzieżowy Dom Kultury im. Ireny Kwinto w Lidzbarku Warmińskim** (jednostka organizacyjna powiatu).
2. **Gmina Miejska Lidzbarski:**
 - Lidzbarki Dom Kultury;
 - Miejska Biblioteka Publiczna;
 - Oranżeria Kultury – Miejska Biblioteka Pedagogiczna;
 - Muzeum Warmii i Mazur – Oddział Zamek Biskupi w Lidzbarku Warmińskim;
 - Stowarzyszenie Kobiet „Miej marzenie”
 - Stowarzyszenie Przyjaciół Ziemi Lidzbarskiej;
 - Stowarzyszenie Ochrony Środowiska Pomników Przyrody „Zielona Warmia”;
 - Stowarzyszenie Dom Warmiński;
 - Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Ziemi Lidzbarskiej „Przyszłość w Lidzbarku Warmińskim”;
 - Warmińsko – Mazurskie Stowarzyszenie Historyczno – Kolekcjonerskie;
 - Stowarzyszenie Miłośników Ziemi Warmińskiej;
 - Centrum Informacji Turystycznej Lidzbarski.
3. **Gmina Wiejska Lidzbarski:**
 - **Instytucje kultury:** Gminne Centrum Kultury w Pilniku oraz Biblioteka Publiczna Gminy Lidzbarski w Kraszewie;
 - **Stowarzyszenia:** „Nasza Kochanówka”, „Razem dla Łaniewa”, „Babki Zielarki” Blanki, „Kraszewo – wieś naszych marzeń”, Nasza Wieś – Ignalin, Centrum Inicjatyw Lokalnych „PRZESTRZEN” (CIL) Blanki oraz cztery Stowarzyszenia na Rzecz Rozwoju Miejskiej Woli, Wsi Babiak, Wsi Rogóż i Wsi Samowo.
 - **Kola Gospodyń Wiejskich:** Koło Gospodyń Wiejskich „Warmińskie Tradycje” w Runowie, Koło Gospodyń Wiejskich „Kraszewskie Kobzity” w Kraszewie, Koło Gospodyń Wiejskich w Kłębowie, Koło Gospodyń Wiejskich w Kotowie, Koło Gospodyń Wiejskich w Ignalinie, Koło Gospodyń Wiejskich w Rogożu, Koło Gospodyń Wiejskich w Nowej Wsi Wielkiej, Koło Gospodyń Wiejskich w Medynach, Koło Gospodyń Wiejskich w Pilniku, Koło Gospodyń Wiejskich w Miłogórze, Koło Gospodyń Wiejskich „Gwiezdna Góra” w Strykowie oraz Koło Gospodyń Wiejskich w Koniewie.
4. **Gmina Orneta:**
 - **Instytucje kultury:** Centrum Kultury i Bibliotek Miejska im. Franciszka Chruściela w Ornecie;
 - **Stowarzyszenia:** „Reduta Orneta” w Ornecie oraz Stowarzyszenie Rozwoju Miasta i Gminy Orneta „ORNECIANIE”.
 - **Kola Gospodyń Wiejskich:** Koło Gospodyń Wiejskich „ACH TE BABY” Krosno, Koło Gospodyń Wiejskich „Zołzy” w Opinie, Koło Gospodyń Wiejskich „KarboWianki” w Karbowie oraz Koło Gospodyń Wiejskich „Muffinki” w Dąbrówce.

⁶ Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Olsztyńskiego na lata 2023 – 2026 – zał. do Uchwały Nr XLV/439/2023 Rady Powiatu w Olsztynie z dnia 10 sierpnia 2023 r.

⁷ Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Olsztyńskiego na lata 2023 – 2026 – zał. do Uchwały Nr XLV/439/2023 Rady Powiatu w Olsztynie z dnia 10 sierpnia 2023 r.

5. **Gmina Lubomino:**

- **Instytucje kultury:** Gminna Biblioteka Publiczna w Lubominie.
- **Stowarzyszenia:** Stowarzyszenie „Nasze Marzenia” Lubomino.
- **Kola Gospodyń Wiejskich:** Koło Gospodyń Wiejskich „LUBOBABKI” w Lubominie, Koło Gospodyń Wiejskich „Aktywna Warmia” w Wapniku, Koło Gospodyń Wiejskich „Aktywna Wolnica” w Wolnicy oraz Koło Gospodyń Wiejskich „Wilczkowiarki” w Wilczkowie.

6. **Gmina Kiwity:**

- **Instytucje kultury:** Gminna Biblioteka Publiczna w Kiwitach;
- **Stowarzyszenia:** Stowarzyszenie Wspierające Rozwój Wsi w Krekolach oraz Stowarzyszenie Ludzi Aktywnych Plus w Kiwitach.
- **Kola Gospodyń Wiejskich:** Koło Gospodyń Wiejskich w Stoczku Klasztornym, Koło Gospodyń Wiejskich w Napratchach, Koło Gospodyń Wiejskich w Kierwinach, Koło Gospodyń Wiejskich w Kiersnowie, Koło Gospodyń Wiejskich „ZOCHA” w Kiwitach, Koło Gospodyń Wiejskich „Żegociarki” w Żegotach, Koło Gospodyń Wiejskich „Malwa” w Krekolach, Koło Gospodyń Wiejskich „Warmińska Brygada” w Tolnikach Wielkich oraz Koło Gospodyń Wiejskich „Wrzos” w Samolubiu.

Na terenie Powiatu Lidzbarskiego działają galerie, gdzie można podziwiać prace utalentowanych dorosłych twórców jak i małych artystów oraz młodzieży. Poniżej wykaz:

- Galeria Sztuki w Kamienicy Amfiteatru Miejskiego w Lidzbarku Warmińskim;
- Warmińska Galeria Młodego Artysty w Młodzieżowym Domu Kultury im. Ireny Kwinto w Lidzbarku Warmińskim;
- Galeria ART-NOVA w Ornecie;
- ART GALLERY – Wioletta Jaskólska.

6. 5. Turystyka.

Powiat pod kątem turystyki jest zróżnicowany terytorialnie i posiada różnorodne zasoby. Zdecydowanie najistotniejszy wpływ na atrakcyjność powiatu mają zabytki oraz walory przyrodnicze, w tym szereg obszarów ochrony przyrody. Powiat lidzbarski przyciąga nie tylko pasjonatów historii i sztuki, ale również miłośników aktywnego wypoczynku oferując atrakcyjne szlaki piesze, kajakowe, rowerowe i samochodowe. Obok walorów naturalnych i potencjału środowiskowego ważna jest tożsamość i wielokulturowe dziedzictwo⁸.

Na terenie Powiatu Lidzbarskiego wśród bogactwa naturalnych należy wymienić jeziora m.in. Blanki, Symar, Wielochowskie, Mieczowe oraz rzeki Łyna, Symsarna. Rzeka Pasłęka na terenie gminy Orneta jest cenną ostoją bobrów, na niej znajduje się Rezerwat Przyrody Ostoja Bobrów. Jednym z głównych dopływów Pasłęki jest rzeka Wąlsza. W granicach gminy Orneta znajduje się również Obszar Specjalnej Ochrony Ptaków „Dolina Pasłęki”, jest to pas w zachodniej części gminy Orneta w rejonie doliny rzeki Pasłęki⁹.

Coraz większą popularnością cieszą się **szlaki kajakowe** wiodące poprzez malownicze odcinki Łyny, Pasłęki czy Symsarny.

W obrębie powiatu znajdują się również interesujące **szlaki turystyczne** m.in.:

Szlak Kopernikowski – pieszy i samochodowy, biegnący głównie przez miejsca związane z pobytem i pracą Mikołaja Kopernika. Szlak rozpoczyna się przy Wysokiej Bramie w Olsztynie, wiedzie przez Dobre Miasto, Lidzbark Warmiński, Ornetę i Pieniężno, a kończy się w Kępkach.

Szlak Fortyfikacji Trójkąta Lidzbarskiego – jeden z najciekawszych i najlepiej zachowanych fragmentów najdłuższej linii umocnień w danych Prusach Wschodnich, na której 1932 – 1937 wybudowano 1000 schronów. Na szlaku wiele dobrze zachowanych obiektów pozwala na zapoznanie się z konstrukcją oraz historią budowy.

Szlak przyrodniczo – dydaktyczny „Czarci Jar” - znajduje się na terenie gminy Orneta, powstał w celu ochrony roślin, zwierząt oraz edukacji turystycznej. Prowadzi wzdłuż odcinka rzeki Wąlszy i posiada infrastrukturę dopasowaną do potrzeb osób niepełnosprawnych.

Szlak Zamków Gotyckich – jest trasą turystyczną prowadzącą przez Warmię, Mazury i Pomorze, na której można zwiedzić zamki biskupie, krzyżackie czy kapitulne. Szlak jest znakowany i administrowany przez Stowarzyszenie gmin „Polskie zamki gotyckie”.

⁸Strategia Rozwoju Powiatu Lidzbarskiego na lata 2023 – 2030 – zał. do Uchwały Nr OR.0025.361.2023 Rady Powiatu Lidzbarskiego z dnia 6 grudnia 2023 r.

⁹Strategia Rozwoju Gminy Orneta na lata 2023 – 2030 – zał. do Uchwały Nr BRM.0007.49.2022 Rady Miejskiej w Ornecie z dnia 31 sierpnia 2022

Dużą popularność stanowią **trasy rowerowe** m.in.:

- **„Kolejowym Szlakiem”** Lidzbark Warmiński – Orneta – jest jednym z najpopularniejszych szlaków rowerowych Warmii. Ma nawierzchnię gruntową i biegnie nasypem dawnej linii kolejowej, dzięki temu jest całkowicie wolny od samochodów;
- **Szlak Rowerowy Nr 1 w Gminie Lidzbark Warmiński – kolor czerwony** – jest to szlak rowerowy liczący blisko 50 km, jest dobrze oznakowany i raczej dedykowany użytkownikom rowerów górskich. Biegnie przez bardzo urozmaicone tereny, dużej części gruntowymi i leśnymi drogami;
- **Szlak Rowerowy Nr 2 w Gminie Lidzbark Warmiński – szlak żółty** – rekreacyjny szlak rowerowy biegnący z Lidzbark warmińskiego nad Jezioro Wielochowskie, trasa rodzinna ponad 10 km, doskonale oznakowana, pozbawiona odcinków o dużym ruchu samochodów;
- **Szlak Rowerowy Nr 3 w Gminie Lidzbark Warmiński – szlak zielony** – krótki, rekreacyjny szlak prowadzący przez lasy w okolicach Wielochowa. Trasa liczy 8,5 km;
- **Szlak Rowerowy Nr 4 w Gminie Lidzbark Warmiński – szlak niebieski** – to licząca ok. 30 km trasa prowadząca z Lidzbarka Warmińskiego do Stoczka Klasztornego. Biegnie przez malownicze i pogórkowate tereny, częściowo w dolinie Łyny;
- **Szlak Rowerowy Nr 5 w Gminie Lidzbark Warmiński – szlak czerwony** – liczy ok. 30 km, dobrze oznakowany i ma charakter szlaku rekreacyjnego, przebiega okolice jezior Blanki i Symar mijając po drodze cenne zabytki architektury;
- **Szlak Rowerowy Nr 6 w Gminie Lidzbark Warmiński – szlak żółty** – liczy długość ok. 30 km, dobrze oznakowany. Rozpoczyna się i kończy w Kłębowie;
- **Wschodni Szlak Rowerowy Green Velo**, który wiedzie przez pięć województw wschodniej Polski m.in. województwo warmińskie – mazurskie. Przygodę na szlaku można rozpocząć w dowolnym punkcie, podróżując samodzielnie, z rodziną bądź przyjaciółmi. Na szlaku wydzielona 12 „królestw rowerowych” – atrakcyjnych regionów, w których warto zaplanować dłuższy pobyt. Jednym z takich królestw jest Warmia oraz Powiat Lidzbarski i jego stolica Lidzbark Warmiński.

Powiat Lidzbarski z Powiatem Olsztyńskim przystąpił w 2020 roku do realizacji cyklu audycji pn. **„Święta Warmia”**. Szlak Świętej Warmii tworzy 16 miejsc pielgrzymkowych, sanktuariów i innych obiektów sakralnych związanych z historią biskupiego księstwa warmińskiego prowadzi od słynnych Wrót Warmii w Bałdach przez które z Warszawy przybywali do swojej diecezji kolejni biskupi warmińscy. Kolejne „stacje” to: Gietrzwałd, Olsztyn, Głotowo, Dobrze Miasto, **Lidzbark Warmiński**, **Stoczek Klasztorne**, Bisztynek, Reszel, Święta Lipka, Tłokowo, **Krosno**, **Chwałęcín**, Pieniężno i Frombork. Szlak kończy się w Braniewie – pierwszej historycznej stolicy regionu¹⁰.

W Powiecie Lidzbarskim **Szlak Świętej Warmii** prowadzi poprzez drogi szutrowe, polne, leśne, asfaltowe o niskim natężeniu ruchu. Celem wytyczenia szlaku pieszego jest przedstawienie walorów przyrodniczych, turystycznych, architektonicznych oraz kulturowych Warmii. Szlak Św. Warmii zaprasza do pieszych, duchowych wędrówek zarówno turystów, jak i mieszkańców powiatu, którzy chcą dogłębnie poznać dziedzictwo kulturowe i historyczne Warmii oraz Powiatu Lidzbarskiego.¹¹

Poniżej piesze **trasy dzienne** z podziałem na gminy powiatu w ramach **Szlaku Świętej Warmii**¹²:

GMINA KIWITY:

Miejscowości na szlaku: Maków, Tolniki Wielkie, Kobiela, Bartniki, Kiwity, Stoczek Klasztorne, Klejdyty;

Przyroda: Użytek ekologiczny Bartniki, jedno z najcenniejszych rozlewisk w kraju o powierzchni 92 ha; Rezerwat przyrody Żegockie Mokradła Zabytki na trasie: Stoczek Klasztorne Sanktuarium Matki Boskiej Królowej Pokoju;

Trasy dzienne: **szlak czerwony:** Kochanówka – Kiwity (24 km), Odcinek Szlaku Świętej Warmii I pn. „Część południowa: Kochanówka-Kiwity”, **szlak zielony:** Kiwity – Bisztynek (22 km), Odcinek Szlaku Świętej Warmii II pn. „Śmierć kiwicka-Diabelski Kamień” oraz **szlak żółty:** Kiwity – Stoczek Klasztorne – Lidzbark Warmiński (21 km), Odcinek Szlaku Świętej Warmii III pn. „Warmińska łosiera”.

GMINA LIDZBARK WARMIŃSKI:

Miejscowości na szlaku: Lidzbark Warmiński, Łaniewo; przy szlaku alternatywnym(fioletowym) Lauda, Ignali;

Przyroda: Obszary Chronionego Krajobrazu Równiny Orneckiej (Doliny Elmy, Doliny Dolnej Łyny, Doliny Symsarny); Jezioro Potar– ostoja ptaków wodno-błotnych, użytek ekologiczny; NATURA 2000 Kaszuny;

¹⁰ Strona internetowa Starostwa Powiatowego w Lidzbark Warmińskim-www.powiatlidzbarski.pl

¹¹ Strona internetowa Starostwa Powiatowego w Lidzbark Warmińskim-www.powiatlidzbarski.pl

¹² Strona internetowa Starostwa Powiatowego w Lidzbark Warmińskim-www.powiatlidzbarski.pl

Zabytki na trasie: Kościoły gotyckie i neogotyckie, Cmentarz I wojny światowej w Markajmach;

Trasy dzienne: szlak niebieski: Lidzbark Warmiński – Łaniewo, Odcinek Szlaku Świętej Warmii IV pn. „Biskupia Warmia”.

GMINA LUBOMINO:

Miejscowości na szlaku: Wolnica, Bieniewo, Lubomino, Biała Wola, Świękity, Ełdyty Wielkie, Wapnik;

Przyroda: Rezerwat Ostoja Bobrów, jezioro Tonka;

Zabytki w pobliżu głównej trasy: Najstarszy kościół warmiński w Ełdytach Wielkich, miejsce pobytu Napoleona

Trasy dzienne: szlak czerwony: Łaniewo – Lubomino (16 km), Odcinek Szlaku Świętej Warmii V pn. „Warmiński las”, **szlak fioletowy:** Pętla turystyczna Lubomino (29 km), Odcinek Szlaku Świętej Warmii VI pn. „Lubomińska pętla”, **szlak zielony:** Lubomino – Orneta (16 km), Odcinek Szlaku Świętej Warmii VII pn. „Od gotyku do baroku”.

GMINA ORNETA:

Miejscowości na szlaku: Opin, Krosno, Orneta, Drwęczno, Bażyny, Chwałęcín, Osetnik;

Przyroda: Rezerwat przyrody na rzece Pasłęce

Zabytki na trasie: Krosno – mała Święta Lipka, Chwałęcín – kościół Podwyższenia Krzyża Świętego, Orneta – miasto smoka, legend i kamieniczek z podcieniami;

Trasy dzienne: szlak czerwony: Lubomino – Orneta (16 km), Odcinek Szlaku Świętej Warmii VIII pn. „Szlakiem smoka”.

Warto również zaznaczyć, iż Lidzbark Warmiński i Orneta przystąpiły do **SIECI MIAST CITTASLOW**, której ideą jest propagowanie w mniejszych miejscowościach kultury dobrego, harmonijnego życia poprzez realizację działań na rzecz mieszkańców i środowiska oraz utrzymanie wyjątkowości miasta m.in. dbanie o tradycje, dziedzictwo i tożsamość kulturową. Obecnie pod szyldem ślimaka w Polsce funkcjonuje 36 samorządów, z czego 26 w województwie warmińsko – mazurskim. Stowarzyszenie Polskie Miasta Cittaslow, które zrzesza miasta należące do Międzynarodowej Sieci CITTASLOW powstało w 2015 roku.

Niewątpliwie dużą atrakcją turystyczną powiatu jest rekonstrukcja **BITWY POD HEILSBERGIEM** (pod Lidzbarkiem Warmińskim), która miała miejsce 10 czerwca 1807 roku i była istotnym elementem wojny Napoleona z IV koalicją (1806 – 1807) a pod względem liczebności obecnych w bitwie wojsk napoleońskich i rosyjsko – pruskich oraz poniesionych przez obie strony strat była największą bitwą napoleońską w polu na dzisiejszym obszarze Polski. Rekonstrukcja odbywa się co roku w czerwcu na polu obok Term Warmińskich, gdzie tworzony jest obóz oraz stoiska z rękodziełem i wyrobami historycznymi. Oprócz głównego wydarzenia jakim jest inscenizacja Bitwy pod Heilsbergiem, odbywają się różnego rodzaju zawody, animacje, warsztaty, koncerty i potańcówki przy XIX wiecznej muzyce.

6.6. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony oraz o najważniejszym znaczeniu dla Powiatu Lidzbarskiego.

W myśl art. 6 ust.1 pkt. 1 Ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

- **zabytki nieruchome** będące w szczególności: krajobrazami kulturowymi, układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi, dziełami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego, obiektami techniki, cmentarzami, parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni oraz miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
- **zabytki ruchome** będące w szczególności: dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje, numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami, wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego, materiałami bibliotecznymi, instrumentami muzycznymi, wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi, przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

- **zabytki archeologiczne** będące w szczególności: pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyskami, kurhanami, reliktnami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Pod względem zasobów dziedzictwa kulturowego Powiat Lidzbarski charakteryzuje się znacznymi walorami. Ochroną poprzez wpis do rejestru **zabytków nieruchomych** województwa warmińsko-mazurskiego objętych jest **212 obiektów** zabytkowych (w tym zespoły wieloobektowe).

Załącznik Nr 1 zawiera wykaz obiektów zabytkowych Powiatu Lidzbarskiego wpisanych do **rejestru zabytków nieruchomych** Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Województwa Warmińsko-Mazurskiego, pogrupowany następującymi kategoriami:

- układy urbanistyczne – 7;
- obiekty sakralne i cmentarze przy obiektach sakralnych – 84;
- cmentarze dawne – 6; plebanie – 6; spichlerze – 3
- architektura militaris – 6;
- zabytki techniki – 5;
- zespoły pałacowe i dworsko-folwarczne oraz parki dworskie i pałacowe – 15;
- budynki – 80.

Pomnik Historii – tytuł pomnika historii jest jedną z form ochrony prawnej zabytku nieruchomego lub parku kulturowego o szczególnej wartości kultury narodowej. Tytuł nadawany jest przez Prezydenta RP na wniosek ministra właściwego ds. kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Celem ochrony pomnika historii wymienionego w tabeli jest zachowanie, ze względu na wartości historyczne, artystyczne, naukowe oraz autentyczność substancji dawnej rezydencji biskupów warmińskich związanej z wybitnymi postaciami z historii Polski, jednego z najważniejszych i najlepiej zachowanych dzieł gotyckiej architektury obronno – rezydencjonalnej na ziemiach polskich.

Obiekt	Data uznania za pomnik historii	Akt prawny
„Lidzbark Warmiński – zamek biskupów warmińskich”. Obszar pomnika obejmuje zamek i pokrywa się z działką ewidencyjną nr 173/1.	20.04.2018 r.	Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 20 kwietnia 2018 r. w sprawie uznania za pomnik historii „Lidzbark Warmiński – zamek biskupów warmińskich” (Dz. U. z 2018 r. poz. 944 – akt indywidualny)

Ochroną – poza obiektami ujętymi w **rejestrze zabytków nieruchomych** województwa warmińsko-mazurskiego – objęte są również **obiekty zabytkowe powiatu** ujęte **wojewódzkiej ewidencji zabytków** Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Województwa Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie z terenu:

- Miasto Lidzbark Warmiński;
- Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński;
- Miasto Orneta;
- Gmina Wiejska Orneta;
- Gmina Kiwity;
- Gmina Lubomino.

Aleje przydrożne występujące na terenie powiatu, także są ujęte w **wojewódzkiej ewidencji zabytków** jest ich **17** oraz **układ ruralistyczny wsi** obejmują **54** obiekty.

6.6.1 Zabytki archeologiczne.

Zabytek archeologiczny, zgodnie z art. 3 pkt. 4 ustawy o ochronie zabytków i opieki nad zabytkami jest to zabytek nieruchomy, będący powierzchnią podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem.

Poszczególne zasady ochrony stanowisk archeologicznych są doprecyzowane w procesie ustaleń miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, z uwzględnieniem indywidualnej specyfiki danego stanowiska archeologicznego oraz przy rozpoznaniu możliwych dla niego zagrożeń.

Na terenie Powiatu Lidzbarskiego znajduje się **siedem** stanowisk archeologicznych **wpisanych do rejestru zabytków archeologicznych** (wykaz poniżej) oraz znajdują się również ewidencjonowane stanowiska archeologiczne – po szczegółową informację należy się zgłosić bezpośrednio do Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Województwa Warmińsko-Mazurskiego (m.in. po pozwolenie na zagospodarowanie i badania archeologiczne).

L.P	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	DZIAŁKA	NR REJ. I DATA	GMINA
1.	Kiwity	gródek stożkowy	224	nr rej. c -064 z 12.06.1969 r.	Kiwity
2.	Lidzbark Warmiński	nawarstwienia kulturowe Starego Miasta wraz z Zamkiem Biskupów Warmińskich	-	nr rej. c -156 z 29.06.1992 r.	Lidzbark Warmiński
3.	Pomorowo	kurhan kkbz wraz z otoczeniem	4/17	nr rej. c -283 z 17.07.2009 r.	Lidzbark Warmiński
4.	Rogóż	grodzisko półwyspowe	3028/6	nr rej. c- 068 z 12.06.1969 r.	Lidzbark Warmiński
5.	Workiejmy	grodzisko wyżynne, pierścieniowe	3174	nr rej. c-066 z 12.06.1969 r.	Lidzbark Warmiński
6.	Osetnik	osada wielokulturowa wczesnożelazna i wczesnośredniowiecza oraz cmentarzysko szkieletowe wczesnośredniowieczne	192/3	nr rej. c -176 z 10.05.1993 r.	Orneta
7.	Osetnik	stanowisko wielokulturowe (cmentarzysko kultury wielbarskiej, osada wczesnośredniowieczna i cmentarzysko kultury zachodniobałtyjskiej z owr)	21	nr rej. c -177 z 21.05.1993 r.	Orneta

Opracowano na podstawie: strona internetowa - Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, na dzień 14.05.2026 r.

6.6.2 Aleje przydrożne.

Aleje przydrożne mają nie tylko znaczenie historyczne czy krajobrazowe, pełnią również ważne funkcje komunikacyjne, przyrodnicze i informacyjne. Aleje od wieków były także elementem parków i ogrodów. Poniżej wykaz alei wpisanych do wojewódzkiej ewidencji zabytków Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Województwa Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

L.P	OBIEKT	LOKALIZACJA	GMINA
1.	Aleja droga nr 1535N	na całej długości	Kiwity
2.	Aleja droga nr 1549N	na całej długości	Kiwity
3.	Aleja droga nr 1946	odc. droga 1535N-Kobiela (dr.513)	Kiwity
4.	Aleja droga nr 513	Kobiela-Wozławki	Kiwity
5.	Aleja nr 1946N Blanki – Maków - Tolniki Wielkie - Kobiela (droga nr 513)	odc. Maków-droga nr 1535N	Kiwity
6.	Aleja nr 1356N Orneta – Opin – Wolnica - Lidzbark Warmiński	odc. Wolnica - skrzyżowanie z drogą nr 1415N	Lubomino
7.	Aleja nr 1360N	odc. Wapnik - Lubomino	Lubomino

	skrzyżowanie z dr. nr 593 Ełdyty Wlk.- Świękity-Wapnik-Wójtowo-dr. nr 507 Lubomino		
8.	Aleja nr 1357N	Stabunity – Drwęca - Babiak	Lidzbark Warmiński
9.	Aleja dr. pow. 1356N	Łanigo – Bobrownik –Długołęka - Lidzbark Warmiński	Lidzbark Warmiński
10.	Aleja dr. pow. 1531N	Suryty - Gajlity	Lidzbark Warmiński
11.	Aleja dr. pow. 1535N	Lidzbark Warmiński (od granicy miasta) – Medyny – Kłębowo -droga na Klutajny (granica gminy)	Lidzbark Warmiński
12.	Aleja dr. pow. 1946N	Blanki-granica gminy przed Makowem	Lidzbark Warmiński
13.	Aleja dr. woj. 511N	Lidzbark Warmiński - Nowa Wieś Wielka	Lidzbark Warmiński
14.	Aleja dr. woj. 513N	Lidzbark Warmiński – Ignalin - Runowo-Babiak	Lidzbark Warmiński
15.	Aleja nr 1350N Spędy – Osetnik – Chwałęcin - Augustyny	na całej długości	Orneta
16.	Aleja nr 1365N Orneta – Opin – Wolnica -Lidzbark Warmiński	od skrzyżowania z drogą nr 513 do ZDF w Białym Dworze	Orneta
17.	Aleja nr 1397N granica państwa - Piotrowiec - Pakosze- Henrykowo – Kumajmy - Mingajny	na całej długości	Orneta

Opracowano na podstawie: strona internetowa - Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, na dzień 14.05.2026 r.

6.6.3 Układ urbanistyczny miasta i układ ruralistyczny wsi.

Historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami jest to przestrzenne założenie miejskie lub wiejskie, zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym ulic lub sieci dróg.

Na terenie Powiatu Lidzbarskiego obecnie znajdują się 2 miasta (Lidzbark Warmiński i Orneta), w których zachował się historyczny **układ urbanistyczny**:

Lidzbark Warmiński wyszedł z II wojny światowej w 80% zniszczony, zniszczeniu i późniejszej degradacji uległa znaczna część zabytkowej zabudowy. Jednak układ urbanistyczny historycznego miasta pozostaje czytelny do dzisiaj i podlega ochronie prawnej na obszarze 50-200 m od murów miejskich. Założenie urbanistyczne starego miasta w Lidzbarku Warmińskim pochodzi z XIV w. Jest typowe dla rozplanowań miast średniowiecznych: prostokątny rynek, z którego naroży wychodzą prostopadłe ulice. Główna arteria komunikacyjna to ul. Powstańców Warszawy, znajdująca przedłużenie w ul. Wysoka Brama oraz obiegowe ulice biegnące dawniej wzdłuż murów miejskich – ul. Hoża, dawniej kończąca się bramą, obecnie posiadająca swoje przedłużenie w ul. Kopernika. Pewne odchylenie od typowości – rynek nie leży w centrum – wynika z ukształtowania terenu ścięzionego w zakolu Łyny i opadającego ku rzece. Obszar centrum obejmujący najstarsze ulice i ciągi komunikacyjne, od Starostwa Powiatowego, poprzez zabudowę amfiteatru, Zamku Biskupów Warmińskich, Cmentarza, Ogrodów I. Krasickiego, murów obronnych, starego ratusza i dworca kolejowego objęty jest strefą A ochrony konserwatorskiej.¹³

Gmina Orneta w układzie osadniczym stanowi stosunkowo młodą jednostkę. Jako pole osadnicze (pruskie lauks), a więc osada razem z przylegającym terenem bezpośredniego wykorzystania gospodarczego, w języku pruskim w brzmieniu "Wurmudyten" albo "Wormedythin" (z niemczony na „Wormditt”, spolszczone na „Orneta”), istniała z pewnością na długo przed 12 sierpnia 1308 roku, kiedy po raz pierwszy pojawia się w

¹³ Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Lidzbark Warmiński lata 2025-2028 - zał. do Uchwały Nr XV/114/2025 Rady Miejskiej w Lidzbarku Warmińskim z dnia 27 marca 2025 r.

źródłach pisanych, na przywileju lokacyjnym Lubomina (gdzie jest także wspomniany jej sołtys – Wilhelm, kuzyn biskupa warmińskiego Eberharda z Nysy). Orneta rozwijała się szybko, co uprawdopodobnia tezę, że lokacja miasta nie była zbudowaniem zupełnie nowych budynków na zgliszczach dawnego grodu pruskiego, ale przebudową istniejącej i całkiem okazałej struktury osadniczej. W okresie 1341-1350 miasto stanowiło siedzibę biskupstwa warmińskiego. W 1359 roku nastąpiło ponowienie lokacji miasta, przydzielając mu obszar do wykorzystania 108 włók (ok. 1940 ha), w tym jedną przeznaczoną na ogrody miejskie. Zabudowania, razem z prostokątnym rynkiem, miały zajmować obszar pół włóki. W ciągu XIV wieku Orneta stała się obiektem szeregu inwestycji, potwierdzających ważność tego ośrodka na Warmii. Zbudowano mury miejskie, a w pñ.-zach. części miasta niepołączony od nich Zamek Biskupi; przy Górnej Bramie wzniesiono przytułki: Św. Trójcy – dla ubogich i Św. Jerzego – dla trędowatych. W 1351 roku Rada Miejska Ornety wykupiła urząd sołecki, pozwalając na ukształtowanie się ustroju miejskiego w kształcie, który przetrwał zasadniczo aż do 1772 roku. Miastem zarządzała Rada Miejska składająca się z 2 burmistrzów oraz 6 rajców. Średniowieczna i nowożytna Orneta była ważnym ośrodkiem rzemiosła na Warmii. Po II wojnie światowej zniszczenia oszacowano na poziomie 35%, w tym 15% były to budynki mieszkalne. Mało zniszczona Orneta stawała się ośrodkiem gospodarczym, handlowym i szkolnym dla całej północnej części województwa olsztyńskiego.¹⁴

Układ urbanistyczny miasta podlega prawnej ochronie w obrębie zabudowania rynku, ratusz i wypalone podcienie (XIV – XIX w.) oraz w obrębie murów obronnych wraz zabudową z wieków późniejszych i kościołem (XIV – XIX). Zespół urbanistyczny ulic Elbląskiej i Podgórnej pochodzi z końca XIX w.

Poniżej układ urbanistyczny miasta Lidzbark Warmiński i Ornety wpisany do rejestru zabytków nieruchomych wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie:

UKŁAD URBANISTYCZNY				
L.p	Miejscowość	Gmina	Obiekt	Nr rej. i data
1.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	układ urbanistyczny: 50-200 m od murów miejskich (XIV w.)	nr rej. A-443 z 17.12.1957 r.
2.	Orneta	Miasto Orneta	układ urbanistyczny – zabudowanie rynku, ratusz i wypalone podcienie (XIV – XIX w.)	nr rej. A-109 z 27.06.1953 r.
3.	Orneta	Miasto Orneta	układ urbanistyczny – miasto w obrębie murów obronnych wraz z zabudową z wieków późniejszych i kościołem (XIV – XIX w.)	nr rej. A-183 z 17.11.1956 r.
4.	Orneta	Miasto Orneta	zespół urbanistyczny ulic Elbląskiej i Podgórnej (koniec XIX w.)	nr rej. a-1621 z 17.02.1986 r.
5.	Orneta	Miasto Orneta	zespół urbanistyczny ulic Elbląskiej i Podgórnej (1850 r.) Dom – ul. Elbląska 11,13,15,17,21,25,27,28,29,30,31,33, 35,36,37,39,40,41,42,43,45,46, 47,50,52,54,55,56,58,60,62,66,71,74,76	nr rej. a-1621 z 17.02.1986 r.
6.	Orneta	Miasto Orneta	zespół urbanistyczny ulic Elbląskiej i Podgórnej (1850 r.) Dom – ul. Podgórna 12,42,44,46,48,50,52	nr rej. a-1621 z 17.02.1986 r.
7.	Orneta	Miasto Orneta	Dom mieszkalny nr 70 wpisany do zespołu urbanistycznego ul. Elbląskiej i Podgórnej	nr rej. A-1593 z 20.09.1985 r. nr rej. a-1621

Opracowano na podstawie: strona internetowa - Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, na dzień 14.05.2026 r.

Na historyczny **układ ruralistyczny** składają się nie tylko zespoły budowlane czy pojedyncze budynki, ale również elementy przyrodnicze jak i wytwory cywilizacyjne człowieka. Historyczne układy ruralistyczne chronione są poprzez wpisanie ich do ewidencji zabytków.

¹⁴ Strategia Rozwoju Gminy Orneta na lata 2023 – 2030 – zał. do Uchwały Nr BRM.0007.49.2022 Rady Miejskiej w Ornecie z dnia 31 sierpnia 2022.

W Powiecie Lidzbarskim tylko w **Gminie Kiwity** występują obiekty w układzie ruralistycznym wpisane do wojewódzkiej ewidencji zabytków Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków Województwa Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Poniżej wykaz obiektów:

L.P	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	GMINA
1.	Kierwiny 2	układ rur. zwartej zabud. wsi: dom + b. gospodarczy	Kiwity
2.	Kierwiny 2, 10, 11, 12, 15, 23	układ rur. zwartej zabud. wsi (w tym: dom nr 2, 11, 15, kapliczki k/2, k/10, zagroda nr 23	Kiwity
3.	Kierwiny 25	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej: układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
4.	Kierwiny 27	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej: układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
5.	Kierwiny 30	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej: układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
6.	Kierwiny 43	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej: układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
7.	Kierwiny 46	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej: układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
8.	Kierwiny 48	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej: układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
9.	Kierwiny 50	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej: układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
10.	Kierwiny 54	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej: układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
11.	Kiwity 1	układ ruralistyczny zwartej zabudowy wsi: dom + b. gospodarczy ryglowy	Kiwity
12.	Kiwity 1, 5, 16, 21, 26, 27, 37, 38, 39, 40, 41, 62, 63	układ ruralistyczny zwartej zabudowy wsi/układ przestrz. wsi i wybrane obiekty- patrz karta kw (CD)	Kiwity
13.	Kiwity 5	układ ruralistyczny zwartej zabudowy wsi: dom i 2 b.gospodarcze	Kiwity
14.	Kiwity 16	układ ruralistyczny zwartej zabudowy wsi: dom	Kiwity
15.	Kiwity 26	układ rur. zwartej zabudowy wsi: zagroda	Kiwity
16.	Kiwity 27	układ rur. zwartej zabudowy wsi: zagroda	Kiwity
17.	Kiwity 37	układ ruralistyczny zwartej zabudowy wsi: d. wikałówka i podwórze z trzema b. inwentarsko-magazynow.	Kiwity
18.	Kiwity 39	układ ruralistyczny zwartej zabudowy wsi: dom	Kiwity
19.	Kiwity 40	układ ruralistyczny zwartej zabudowy wsi: dom i b. gospodarczy	Kiwity
20.	Kiwity 41	układ rur. zwartej zabudowy wsi: zagroda	Kiwity
21.	Kiwity 43	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej-układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
22.	Kiwity 47	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej-układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
23.	Kiwity 48	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej-układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
24.	Kiwity 50	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej-układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
25.	Kiwity 51	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej-układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
26.	Kiwity 58	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej-układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
27.	Kiwity 62	układ ruralistyczny zwartej zabudowy wsi: dom (d. mleczarnia)	Kiwity
28.	Kiwity 63	układ ruralistyczny zwartej zabudowy wsi:	Kiwity

		szkoła-ob. b. mieszkalny	
29.	Kiwity	układ ruralistyczny zwartej zabud. wsi: część zajezdnia przed frontem plebanii, park po płdn. str. patrz kw	Kiwity
30.	Kiwity	układ ruralistyczny zwartej zabudowy wsi (układ przestrzenny wsi i wybrane obiekty wg. nr. adresowych	Kiwity
31.	Krekole 43	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej -układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
32.	Krekole 45	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej -układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
33.	Krekole 49	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej -układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
34.	Krekole 51	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej -układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
35.	Krekole 56	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej -układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
36.	Krekole 57	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej -układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
37.	Krekole 58	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej -układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
38.	Krekole 63	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej -układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
39.	Krekole 65	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej -układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
40.	Krekole 66	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej -układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
41.	Samolubie 1	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej -układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
42.	Samolubie 22	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej -układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
43.	Samolubie 35	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej -układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
44.	Samolubie 39	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej -układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
45.	Samolubie 43	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej -układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
46.	Samolubie 45	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej -układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
47.	Samolubie 51	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej -układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
48.	Samolubie 52	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej -układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
49.	Samolubie 54	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej -układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
50.	Samolubie 55	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej -układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
51.	Samolubie 59	układ rur. zabudowy kolonijnej - zagroda; dom i b. gospodarcze	Kiwity
52.	Samolubie 59	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej -układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
53.	Samolubie 60	układ ruralistyczny zabudowy kolonijnej -układ przestrzenny gospodarstwa	Kiwity
54.	Samolubie 60	układ rur. zabudowy kolonijnej - zagroda: dom i b. gospodarcze	Kiwity

Opracowano na podstawie: strona internetowa - Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków, na dzień 14.05.2026 r.

6.6.4. Ozdoba krajobrazu warmińskiego i Powiatu Lidzbarskiego – „Warmińskie kapliczki” i „Krzyże przydrożne”.

Istotnym elementem obiektów kultu, do których należą **kapliczki**. Kapliczki warmińskie stanowią jeden z najbardziej charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego Warmii. Badania potwierdziły istnienie 1415 historycznych kapliczek, w tym 1378 zachowanych. Nigdzie indziej nie występują one w takiej liczbie. Większość kapliczek pochodzi z przełomu XIX i XX wieku, choć nie brak kapliczek barokowych i neoklasycystycznych. Kapliczki pełniły niezwykle ważną rolę w życiu społeczeństwa wiejskiego Warmii.¹⁵

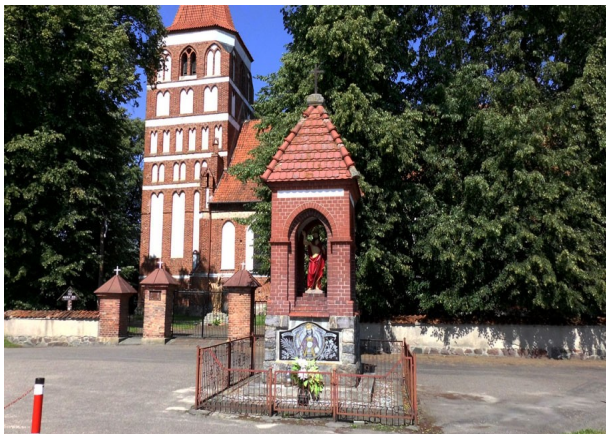
Warmia, nazywana często „Świątą Warmią”, to kraina **kapliczek przydrożnych**. Występują tu one powszechnie prezentując mnogość stylów, form i usytuowania. Kapliczki warmińskie wyróżniają się swoją niepowtarzalną architekturą będącą efektem pomysłowości artystów ludowych. Zazwyczaj były one inspirowane barokową i neogotycką architekturą sakralną. Nieodzownym elementem ich otoczenia były drzewa, które chroniły je przed wiatrem, słońcem i deszczem. Dwie lub rzadziej cztery lipy, jawory, dęby, graby, klony, jesiony, kasztanowce, sadzone w symetryczne układy często są tak stare jak kapliczki. Kapliczki można odnaleźć w różnorodnych miejscach będących blisko człowieka i natury. Występują zarówno w pobliżu domów, przy kościołach, na cmentarzach, jak i na rozdrożach, przy mostach, a także w miejscach prywatnych objawień maryjnych. Obiekty te akcentowały również miejsca pamiątkowe i wyznaczały granice poszczególnych wsi. Od zawsze wokół kapliczek skupiało się życie religijne, np. odprowadzono przy nich nabożeństwa. Kapliczki spełniały ważną funkcję kulturową, zarówno w miejscach, w których nie było kościołów, jak i tam, gdzie one istniały¹⁶.

Na terenie **Powiatu Lidzbarskiego** występuje **47 kapliczek** wpisanych do **rejestrzabytków nieruchomości** (WUOZ Olsztyn). Najwięcej znajduje się ich na terenie Gminy Lubomino – 34 obiekty. Następnie na obszarze Gminy Wiejskiej Lidzbark Warmiński – 5, Gminy Kiwity – 2, Miasta Lidzbark Warmiński – 5 oraz Miasta Orneta – 1.

Oprócz powyższych kapliczek, na terenie powiatu, również znajdują się kapliczki wpisane do **wojewódzkiej ewidencji zabytków** prowadzonej przez WUOZ w Olsztynie, jest ich **47 obiektów**. Tutaj również Gmina Lubomino jest terenem, na którym występuje najwięcej kapliczek – 20 obiektów, na drugim miejscu jest Gmina Wiejska Orneta – 17, a następnie Miasto Lidzbark Warmiński – 5, Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński – 3 i Gmina Kiwity – 1 oraz Miasto Orneta – 1.

Kapliczki warmińskie są istotnym elementem krajobrazu kulturowego Powiatu Lidzbarskiego (94 obiekty) i stanowią bardzo ważną rolę dla mieszkańców powiatu.

Poniżej kilka wybranych kapliczek z terenu powiatu:

Gmina Lubomino:

Foto. J.Ś Kapliczka w Lubominie

Źródło: <http://www.kapliczki.turystyka.pl/lubomino.htm>

¹⁵ Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Olsztyńskiego na lata 2023 – 2026 – zał. do Uchwały Nr XLV/439/2023 Rady Powiatu w Olsztynie z dnia 10 sierpnia 2023 r.

¹⁶ Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Olsztyńskiego na lata 2023 – 2026 – zał. do Uchwały nr XLV/439/2023 Rady Powiatu w Olsztynie z dnia 10 sierpnia 2023 r.

Gmina Wiejska Orneta:

Foto. J.Ś Kapliczka w okolicy Sanktuarium Maryjnego Nawiedzenia NMP i św. Józefa w Krośnie

Źródło: <http://www.kapliczki.turystyka.pl/orneta.htm>

Miasto Orneta:

Kaplica Jerozolimka – przy drodze do Pasłęka

Źródło: <https://orneta.net/zabytki-ornety/kaplica-jerozolimska/>

Gmina Kiwity:

Foto. J.Ś Kapliczka przy Kościele p.w. Piotra i Pawła w Kiwitach

Źródło: <http://www.kapliczki.turystyka.pl/obrazy/tlo.gif>

Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński:

Kaplica p.w. św. Marcina w Workiejmach

Źródło: <http://domwarminski.pl/dziedzictwo-kultury-i-przyrody/koscioly-warmii/kaplice-gmina-lidzbark-warmiński/>

Miasto Lidzbark Warmiński:

Kapliczka w Lidzbark Warmińskim
przy ul. Kopernika i Wiejskiej

Źródło: <https://odtur.pl/atracje/lidzbark-warminski-kapliczka-w-lidzbarku-warminskim-5076.html>

Krzyże warmińskie nie stanowią jednolitego zespołu i charakteryzują się różnorodnością wykonania pod względem rozwiązań ciesielskich, rzeźbiarskich, kowalskich czy kamieniarskich. Mają one charakter przydrożny, przykościelny, przydomowy i cmentarny. Cechą wspólną krzyży był jednolity materiał wykonania co związane było z konstrukcyjnymi możliwościami twórczymi. Pomijając różnorodność cokołów i postumentów wyróżniono pięć typów krzyży: drewniane, kamienne, kute z żelaza, odlewane z żeliwa, łączone z metalowych elementów.¹⁷

6.6.5. Dzieła architektury i budownictwa oraz parki.

Dawne **Pałace i Dwory** na Warmii stanowią ważne dziedzictwo kulturowe ukazujące ślad przeszłości ziemi warmińskiej. Przy pałacach i dworach bardzo często występowały parki krajobrazowe. Poniżej wykaz tych obiektów na terenie Powiatu Lidzbarskiego wpisanych **do rejestru zabytków nieruchomych**:

1. Pałac wraz z otoczeniem (parkiem) – Bażyny - Gmina Orneta (obszar wiejski).
2. Pałac z parkiem – Bogatyńskie – Gmina Orneta (obszar wiejski).
3. Pałac z oficyną i parkiem – Karkajmy – gmina Orneta (obszar wiejski).
4. Zespół dworsko – parkowy – Biała Wola – Gmina Lubomino.
5. Dworek – Bieniewo – gmina Lubomino.
6. Zespół dworsko – parkowy – Ełdyty Wielkie – Gmina Lubomino.
7. Park dworski krajobrazowy – Świękity – Gmina Lubomino.
8. Dwór – Wolnica – Gmina Lubomino.
9. Dwór murowany – Gajlity – Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński.
10. Park krajobrazowy – Gajlity – Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński.
11. Park dworski krajobrazowy – Morawa – Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński.
12. Park – Gościechowo – Gmina Kiwity.
13. Dworek – Rokitnik – Gmina Kiwity.
14. Letni Pałacyk „ORANŻERIA” – Miasto Lidzbark Warmiński.
15. Park w zespole Letniego Pałacyku – Miasto Lidzbark Warmiński.

¹⁷ Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Olsztyńskiego na lata 2023 – 2026 – zał. do Uchwały Nr XLV/439/2023 Rady Powiatu w Olsztynie z dnia 10 sierpnia 2023 r.

Poniżej przykład *zespołu dworsko – parkowego w Białej Woli – Gmina Lubomino*:

Źródło: <https://dipp.info.pl/baza-dipp/warminsko-mazurskie/powiat-lidzbarski>

Letni Pałac Biskupi „ORANZERIA”, ob. „Oranżeria Kultury” - Miejska Biblioteka Pedagogiczna – obiekt zlokalizowany na niewielkim wzgórzu, na terenie dawnych ogrodów biskupich, utworzonych w XV w. na prawym brzegu rzeki Łyny. Budowla powstała w XVII w., jako letnia rezydencja bpa Jana Stanisława Zbąskiego, zniszczona została w czasie wojen szwedzkich. Odbudowana została za rządów biskupa Teodora Andrzeja Potockiego (1711-1723). Pawilon złożony z podłużnej sali z fontanną i dwóch narożnych pokoi. Rozbudowano go w 1770 r. w formie klasycystycznej, z inicjatywy bpa Ignacego Krasickiego. Z jego inicjatywy powstał też park z promenadami, sztucznymi kaskadami, pomnikami, obsadzony różnorodnymi gatunkami drzew i kwiatów. Pałac przebudowany został w XIX i XX w. W 1969 r. odsłonięto fragment malowideł – alegoria czterech pór roku. Jest to wydłużona, parterowa budowla z wyższą partią środkową zawierającą we wnętrzu ośmioboczną salę przykrytą kopułą. Dachy części skrajnej czterospadowe, środkowy – wielospadowy. Elewacje dłuższe symetryczne, płytkozryzaltowane, z trójkątnym szczytem wieńczącym ryzalit środkowy. Ściany tynkowane, elewacje szczytowe i środkowy ryzalit – boniowane, w partiach skrajnych, między osiami wysokich, prostokątnych okien – półkolumny. Detal architektoniczny i roślinny wypracowany w tynku (festony w płycinach nadokiennych, opaski okienne). Okna prostokątne, w częściach skrajnych fasady – wysokie, wielopodziałowe oraz w części środkowej – zamknięte łukiem okrągłym; nad nimi – okulusy. Budynek poprzedzają reprezentacyjne schody.¹⁸

Źródło: www.powiatlidzbarski.pl

¹⁸ Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Lidzbark Warmiński lata 2025 – 2028 – zał. do Uchwały Nr Xv/114/2025 Rady Miejskiej w Lidzbarku Warmińskim z dnia 27 marca 2025 r.

Oprócz dworów, pałaców i parków krajobrazowych wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych, są także powyższe obiekty wpisane **do ewidencji zabytków prowadzonej przez WUOZ w Olsztynie**, jest ich 10 z powiatu:

1. Park zamkowy w Lidzbarku Warmińskim.
2. Dwór/b. mieszkalny (XVIII – XIX w.) w Lidzbarku Warmińskim.
3. Park dworski (XIX w.) w Budnikach (Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński).
4. Założenie dworsko – folwarczne z parkiem, podwórzem z zabudową historyczną, zespołem stawów, ogrodem (1 ćwier. XX w.) w Pilniku (Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński).
5. Zespół dworsko – folwarczny (koniec XIX w.) w Białym Dworze (Gmina Orneta – obszar wiejski).
6. Zespół pałacowo – parkowo – folwarczny (XVIII – XIX w.) w Bogatyńskie (Gmina Orneta – obszar wiejski).
7. Zespół dworsko – folwarczny (początek XX w.) w Karbowie (Gmina Orneta – obszar wiejski) oraz Park dworski (ok. początek XVIII w.) w Karbowie.
8. Zespół dworsko – folwarczny (XVIII/XIX w.) w Klutajnach (Gmina Kiwity).
9. Zespół dworsko – folwarczny z parkiem (XVIII/XIX w.) w Makowie (Gmina Kiwity).
10. Zespół folwarczny 92 poł. XIX w.) w Zajączkach (Gmina Lubomino).

Poniżej **Zespół pałacowo – parkowy w Bogatyńskim** jeden z najstarszych majątków szlacheckich na Warmii:

Zdjęcie - Daniel Brzeziński
Źródło: www.polskiezabytki.pl

Ratusz w Lidzbarku Warmińskim – była siedziba władzy miejskiej, powstał na przełomie XIX i XX wieku, wybudowany z czerwonej cegły, pokryty dwupasmowym dachem. Podobnie jak inne eklektyczne ratusze charakteryzuje się bogatym wystrojem elewacji, szczególnie widocznym w części frontowej. Wybudowany na planie litery "L", wyróżnia się dużym neogotyckim wykuszem, położonym w narożniku budowli¹⁹.

Źródło: <https://pl.wikipedia.org>

Ratusz w Ornece – **pochodzi z 1375 roku**, usytuowany w centrum Ornety, z najstarszym dzwonem w barokowej wieży – jedyny tego rodzaju na Warmii. Jest on budynkiem murowanym z cegły,

¹⁹ <https://odtur.pl>

podpiwniczonym. Dookoła ratusza w XVII i XVIII wieku dobudowane zostały małe kamienice, w których żyli kupcy i kramarze. Obecnie jest siedzibą urzędu Miejskiego w Ornece.

Fot. www.powiatlidzbarski.pl

6.6.6. Architektura militaris:

Mury obronne - Mury obronne – poł. XIV w., rozbudowa – XV-XVI w., znaczna rozbiórka – XVIII-XIX w. Obwód murów obronnych miał kształt nieregularny, dostosowany do lekkiego wzniesienia i zakola rzeki Łyny, która chroniła miasto od pld., częściowo od zach. i wraz z zamkiem biskupim od wsch. Dzięki ciasnemu łukowi rzeki zewnętrzne obwarowania ograniczały się jedynie do strony pñ., gdzie przekopano fosę i usypano ziemny wał. Łączna długość murów wynosiła około 1000 m, bieżyły wzdłuż ob. ulic Hożej, J. Kasprowicza, M. Reja i M. Kajki. Ich wysokość pierwotnie sięgała 5 m, a po rozbudowie w XV w. dochodziła do 7 m. Pñ. i zach. strona obwodu wzmocniona została basztami wykuszowymi, otwartymi od strony miasta. W murach wzniesiono trzy bramy miejskie: Młyńską łączącą przedzamecz pñ. zamku z miastem, Wysoką z przedbramem dobudowanym w XV w. – od pñ.-zach. i Kościelną (zwaną Dobromiejską) – od pld.-zach. Ponadto istniała furta zwana Zamkową. Do dziś zachowała się część kurtyny pñ. obwarowań miejskich z basztą wykuszową (poddane rewitalizacji) oraz efektowne przedbramie Bramy Wysokiej w pñ.-zach. części starego miasta. Mury miejskie objęte są ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków, podobnie: dawna baszta obronna, ob. dom ul. Hoża 9 (XIV w., XIX w.), domy z fragmentami murów obronnych: ul. Hoża 9a (szach., pocz. XIX w.), ul. Hoża 9b (szach., XVIII w.), ul. Hoża 11a (XVIII w.) oraz dom z fragmentami baszty, ul. Hoża 13a (XIV-XVIII w., XIX w.)²⁰.

Poniżej **Mury Obronne** po rewitalizacji.

Źródło: <https://odtur.pl>

Fragmenty Murów Obronnych (ul. Wały Jagiellońskie, Browarna, Klasztorna) - w okresie 1341–1350 Orneta stanowiła siedzibę biskupstwa warmińskiego. W ciągu XIV wieku Orneta stała się obiektem szeregu inwestycji, potwierdzających ważność tego ośrodka na Warmii. Zbudowano mury miejskie, a w pñ.- zach. części miasta

²⁰ Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Lidzbark Warmiński lata 2025 – 2028 – zał. do Uchwały Nr Xv/114/2025 Rady Miejskiej w Lidzbarku Warmińskim z dnia 27 marca 2025 r.

niepołączony od nich Zamek Biskupi; przy Górnej Bramie wzniesiono przytułki: Św. Trójcy – dla ubogich i Św. Jerzego – dla trędowatych.²¹ Zamek biskupi został wzniesiony prawdopodobnie przed 1315 rokiem. W 1341 roku stał się siedzibą biskupa Hermana z Pragi. Po jego śmierci (1350) siedziba biskupia została przeniesiona do Lidzbarka Warmińskiego. Zamek włączono w obręb wzniesionych murów miejskich. Zamek ornecki na przestrzeni stuleci był powiększany, remontowany i naprawiany. Po 1772 roku budowla zaczęła popadać w ruinę. W 1806 roku rozebrano zamkowe mury obronne i zabudowania gospodarcze. Po 1890 roku na miejscu zamku wzniesiono budynek szkoły²².

Źródło: <https://zamkiobronne.pl/zamek/orneta>

Brama Miejska „Wysoka” – jest to dawne przedbramie bramy, przy której znajdował się niegdyś barbakan (usunięty w 1868 r.). Gotycka budowla powstała XIV w., górna część przemurowana została około 1850 r. Pięciokondygnacyjna budowla murowana z cegły, na rzucie wąskiego prostokąta zakończona wielobocznymi basztami, z ostrołucznym przejazdem pośrodku przyziemia. Elewacja frontowa przepruta jest czterema kondygnacjami niewielkich wtórnych okien zamkniętych łukiem odcinkowym i ostrołucznymi blendami o tynkowanych wnętrzach: dwie kondygnacje blend wysokich i kondygnacja ostrołucznych biforiów. W zwieńczeniu ściany – ostrołuczny fryz arkadkowy. Budynek przykryty jest stromym dachem wielopołaciowym krytym dachówką ceramiczną²³.

Źródło: <https://odtur.pl>

²¹ Strategia Rozwoju Gminy Orneta na lata 2023 – 2030 – zał. do Uchwały Nr BRM.0007.49.2022 Rady Miejskiej w Orniecie z dnia 31 sierpnia 2022 r.

²² <https://www.orneta.pl>

²³ Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Lidzbark Warmiński lata 2025-2028 – zał. do Uchwały Nr XV/114/2025 Rady Miejskiej w Lidzbarku Warmińskim z dnia 27 marca 2025 r.

Zamek Biskupi w Lidzbarku Warmińskim – pomnik historii. Jest przykładem monumentalnej gotyckiej architektury obronnej, zawierającej walory reprezentacyjne. Wyróżnia się zwartą bryłą, pomieszczeniami typu klasztorowego (refektarz, kapituła, dormitoria, kaplica), typowymi dla średniowiecza elementami obronnymi oraz rozbudowanym zapleczem gospodarczym. Jako jedyny zachował oryginalną strukturę budowlaną bryły i wnętrz wraz z cennymi polichromiami z XIV i XV w. związanymi ze środowiskiem artystycznym dworu cesarskiego w Pradze. Architektura łącząca walor obronny (bryła, mury obronne), reprezentacyjny (wieżyczki narożne, krużganki arkadowe, wnętrza drugiej kondygnacji z bogatymi sklepieniami) i mieszkalno-użytkowy prezentuje wysoką wartość rozwiązań technologicznych, technicznych i artystycznych charakterystycznych dla swej epoki. Rezydowali tu najwybitniejsi przedstawiciele elity kościelnej i państwowej Polski. Obiekt zaczęto wznosić ok. 1350 r., jako regularne, czteroskrzydłowe założenie charakteryzujące się poziomym podziałem funkcjonalnym: składy w piwnicach, użytkowy i służebny parter, reprezentacyjna druga kondygnacja z apartamentami biskupa, kaplicą i salami przeznaczonymi na działalność dworu biskupiego, administracyjną i publiczną. Budowę ukończono za rządów bpa Henryka Sorboma (1373-1401), który wcześniej był sekretarzem cesarza Karola IV – jego czeskim kontaktom zawdzięczać należy najprawdopodobniej zespół malowideł na krużgankach, noszących cechy stylowe kręgu Mistrza Teodoryka i Mistrza z Emaus, jednych z najznacześniejszych postaci gotyckiego malarstwa Europy Środkowej. Zamek przez wieki podlegał zmianom wynikającym z konieczności budowlanych, użytkowych i z upodobań estetycznych. W czasie odbudowy ze zniszczeń po pożarze w 1442 r. wprowadzono wieżyczki narożne, nastąpiła częściowa zmiana dyspozycji wnętrza i wymiana sklepień. Ukształtowany w wiekach XIV-XV zasadniczy zrąb struktury gotyckiej pozostaje niezmienny do dziś. Po kolejnym pożarze (1559 r.) wzniesiono zachowane do dziś więźby dachowe. W wiekach XVII-XVIII przeprowadzono inwestycje utrwalone do dziś w kolejnych fazach przekształceń zamku (np. portale kamienne na krużgankach fundowane przez Szymona Rudnickiego i Stefana Radziejewskiego, kompleksowe wyposażenie kaplicy zamkowej z lat 1751-1760 sfinansowane przez Adama Stanisława Grabowskiego). Ostatnim przedrozbiorowym mieszkańcem zamku był Ignacy Krasicki – publicysta i poeta, który dbał o wyposażenie i ogrodowe otoczenie siedziby. W XIX w. zamkiem zajęły się pruskie konserwatorskie, m.in. Ferdynand von Quast i Conrad Steinbrecht. Po 1859 r. architekt Eduard Jester przeprowadził adaptację obiektu na ochronkę, a w latach 1927-1936 Karl Hauke kompleksowo zrewaloryzował zamek. Prace te prowadzono ze świadomością wartości autentyczności substancji zabytkowej. W 1945 r. zamek uniknął zniszczenia i zaraz po wojnie został objęty opieką przez polskie władze. Od 1964 r. jest siedzibą oddziału Muzeum Warmii i Mazur. Poddawany był pracom badawczym i konserwatorskim. W latach 2010-2016 miały miejsce kompleksowe prace m.in. piwnic, krużganków wraz z malowidłami, więźb, dachów oraz elewacji. Zamek usytuowany jest na podłużnym klinie terenu pomiędzy rzekami Łyną i Symarną, oddzielnym korytem Łyny od zespołu staromiejskiego Lidzbarka Warmińskiego. Otaczają go pozostałości systemu obwarowań. Od płd. poprzedza go park i most wiodący z przedzamcza. Budowla wzniesiona jest z cegły, na kamiennym fundamencie i cokole, na rzucie zbliżonym do kwadratu (47,6 x 49,2 m). Cztery skrzydła nakryte wysokimi dachami otaczają wewnętrzny dziedziniec. Bryła kubiczna i zwarta, jedynie naroża są akcentowane przez wyodrębnione elementy architektoniczne: wysoką wieżę i zdobione blendami wieżyczki nadwieszone nad koroną murów. Płaskie elewacje artykułowane są przez ostrołukowe otwory okienne, przede wszystkim przez duże, wysokie, rytmicznie rozmieszczone okna pomieszczeń reprezentacyjnych drugiej kondygnacji. Przejazd bramny z kamiennym ostrołukowym portalem – jedyne wejście do zamku – umieszczono na osi w elewacji płd. Wieżyczki są zdobione przez dekoracyjnie ukształtowane, tynkowane blendy. Dziedziniec obiegają otwarte, dwukondygnacyjne krużganki arkadowe. Ich drugą kondygnację wyróżniają ośmioboczne kamienne filary arkad, sklepienie trójpodporowe o dynamicznym rysunku przebiegu żeber i bogaty zespół malowideł gotyckich dekorujących wszystkie ściany w dwóch strefach kompozycyjnych (sceny figuralne i iluzjonistyczne motywy architektoniczno-ornamentalne). Wnętrza ukształtowane są zależnie od funkcji. Wnętrza kondygnacji reprezentacyjno-mieszkalnej wyróżniają się wysokością, skalą (ze wspaniałą salą tzw. wielkiego refektarza), bogactwem zespołu gotyckich sklepień, detalem architektonicznym (m.in. z gotyckimi wspornikami maswerkowymi i z przedstawieniami symbolicznymi), zespołem portali gotyckich i nowożytnych oraz dekoracją malarską ścian²⁴. Zamek wpisany jest do rejestru zabytków nieruchomych wraz z całym zespołem obejmującym zamek z suchą fosą, pałac biskupa Grabowskiego - ob. Hotel Krasicki wraz dwoma skrzydłami zabudowań gospodarczych na podzamczu - ob. Hotel Krasicki oraz figurą św. Katarzyny (1756 r.), a także bastion zamkowy, baszta w zespole fortyfikacji zamku - ob. Hotel Krasicki, fortyfikacje (XV w., k. XVI w., XVII-XIX w.) oraz park zamkowy – pozostałości w postaci układu fos (XVI w.).

²⁴ Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Lidzbark Warmiński lata 2025-2028 – zał. do Uchwały Nr XV/114/2025 Rady miejskiej w Lidzbarku Warmińskim z dnia 27 marca 2025 r.

Źródło: <https://lidzbark.muzeum.olsztyn.pl>

6.6.7. Zabytki techniki i przemysłu:

Od najdawniejszych czasów człowiek przejawiał aktywność gospodarczą. Jego działalność przede wszystkim skupiała się na zaspokojeniu potrzeb niezbędnych do życia. Dlatego zabytki technik są istotne dla współczesnych ludzi, stanowią dowód pomysłowości i mocy twórczej tworzących je ludzi. W Powiecie Lidzbarskim można wyróżnić pięć obiektów techniki wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych:

Wieża Ciśnień kolejowa (1912 r.)
przy ul. Szwolężerów w Lidzbarku Warmińskim

Budynek dawnego Młyna (1915 r.) - kaszarnia
Plac Młyński 5 w Lidzbarku Warmińskim

Źródło: <https://pl.m.wikipedia.org>

Zdjęcie: Małgorzata Łoś

Źródło: https://wiedzecisnien.eu/warminsko-mazurskie/lidzbarkwarminski_pkp/

Most drogowy w ciągu ul. Kopernika i Reja (4 ćwier. XIX w.)

Źródło: <https://polska-org.pl/11023515.foto.html>

Wiadukt (Napraty – Gmina Kiwity)

Źródło: <https://pl.m.wikipedia.org>

Oprócz powyższych zabytków techniki w Powiecie Lidzbarskim występują jeszcze dwa obiekty wpisane do rejestru zabytków nieruchomych tj. wiadukt w Napraty – Gmina Kiwity oraz Zespół Młyna (koniec XIX w.) w Osetniku – gmina Orneta (obszar wiejski) – brak zdjęcia.

6.6.8. Architektura sakralna: Kościoły i obiekty sakralne:

Architektura sakralna Powiatu Lidzbarskiego stanowi jeden z najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego powiatu. Poniżej wykaz wybranych obiektów sakralnych z terenu powiatu:

Lidzbark Warmiński – Kościół św. Apostołów Piotra i Pawła – pierwsze wzmianki o istnieniu kościoła pw. św. Apostołów Piotra i Pawła pochodzą z XIII w. Była to budowla drewniana, którą w 2 poł. XIV w. zastąpił kościół murowany. Wieżę wzniesiono pod koniec XIV w., podwyższono w XV w. i około 1530 r. Z końca XIV w. pochodzą kaplice boczne i zakrystia. Kościół wielokrotnie był odnawiany po pożarach z lat 1400, 1442, 1497. W trakcie odbudowy prowadzonej po ostatnim pożarze nadano korpusowi kształt hali. W 1701 r. dodano barokową wieżyczkę na sygnaturkę oraz hełm na wieży. W latach 1870-1876 przeprowadzono gruntowną restaurację, w latach 1891-1896 dobudowano neogotyckie prezbiterium oraz kruchty od strony półn. i półd. Jest to kościół późnogotycki, orientowany, murowany z cegły, trójnawowy, halowy, pięcioprzęsłowy, zbudowany na rzucie prostokąta o wymiarach 70 x 24 m. Od półd. – piętrowa zakrystia, po stronie zach. – pięciokondygnacyjna wieża, ozdobiona z zewnątrz blendami o zróżnicowanej formie. Hełm złożony jest z trzech proporcjonalnie coraz węższych latarni o daszkach dzwonkowatych, całość wieńczy rzeźba św. Michała Archanioła i chorągiewka z herbem Pilawa. Bliżej prezbiterium – smukła wieżyczka z latarnią i iglicą, a także sygnaturką z 1701 r. Korpus oparty jest na uskokowych szkarpmach, ustawionych w narożach ukośnie. Wnętrze świątyni nakrywają sklepienia gwiaździste wsparte na ośmiu filarach i czterech półfilarach przysięciennych. Do kościoła prowadzi dwukondygnacyjna barokowa brama z 1760 r. Wieńczy ją latarnia z chorągiewką z herbem biskupstwa warmińskiego oraz datą 1761 r. Na murze oddzielającym świątynię od plebanii – dwanaście terakotowych figur apostołów, wykonanych w Monachium. Sześć z nich uległo zniszczeniu w czasie II wojny światowej; uzupełniono je w latach 1975-1979. Przy kościele od strony półn. zachowała się rzeźbiona figura Matki Boskiej z Dzieciątkiem z 1709 r. Cały zespół kościoła objęty jest wpisem do rejestru zabytków; ochrona obejmuje również ogrodzenie z XVIII-XIX w., budynek plebanii z pocz. XVIII w. i budynek gospodarczy plebanii z końca XIX w., a także budynek wikariatu z pocz. XX w.²⁵

²⁵ Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Lidzbark Warmiński lata 2025-2028 – zał. do Uchwały Nr XV/114/2025 Rady Miejskiej w Lidzbarku Warmińskim z dnia 27 marca 2025 r.

Fot. www.powiatlidzbarski.pl

Lidzbark Warmiński - Kościół ewangelicki , ob. Cerkiew Prawosławna p.w. św. Apostołów Piotra i Pawła – wybudowany w latach 1818-1823 ze środków Fryderyka Wilhelma III, wg projektu K.F. Schinkla, wykreślonego przez architekta C.T. Severina. Po drugiej stronie ulicy, na wprost wejścia do świątyni wzniesiono zespół piętrowych budowli mieszczących dom pastora, szkołę i siedzibę gminy ewangelickiej – budynki częściowo rozebrano, częściowo przebudowano na pocz. XX w. W latach 1877-1879 wykonano gruntowny remont kościoła, w 1881 r. – renowację: ozdobiono malowidłami kaplicę chrzcielną, wyremontowano wieże. Następny remont miał miejsce w latach 1927-1929. W 1945 r. kościół został przejęty przez Polski Autokefaliczny Kościół Prawosławny, który przekształcił go w cerkiew prawosławną Świętych Apostołów Piotra i Pawła. Przestrzeń ołtarzową oddzielono od nawy ikonostasem. Płyciny empor zamalowano kryjącą farbą olejną w dwu odcieniach koloru brązowego. Ostatni remont kapitalny miał miejsce w latach 2009-2012. Kościół wzniesiony na kamiennej podmurówce, w konstrukcji drewnianej słupowo-ryglowej szalowanej deskami. Ściany zdobione detalem charakterystycznym dla architektury murowanej, wykonanym z heblowanych desek pomalowanych farbami olejnymi z dodatkiem piasku – naśladownictwo kamienia: kostkowe konsole, gzymsy kordonowe. Jest to trójnawowa, pięcioprzęślowa bazylika emporowa, z płytkim, prosto zamkniętym prezbiterium od płu. i dwuwieżową fasadą od pld. Dach główny dwuspadowy, nawy kryte dachami pulpitowymi, wieże – daszkami namiotowymi. Fasada zwieńczona trójkątnym szczytem, wieże na planie kwadratu, o ścianach rozczłonkowanych czterema kondygnacjami triforiów. Zwieńczenie otworów akcentują półkoliste naczółki naśladowujące kamienne klince. Takie same tryforia oświetlają bazylikowy korpus nawowy. Nawa przykryta stropem tynkowanym wspartym na łukowych belkach. Ściany wewnętrzne tynkowane, empory malowane, w nawie głównej – zdobiona rzeźbiarsko ambona²⁶.

Fot. <https://pl.wikipedia.org>

Lidzbark Warmiński – Kościół Podwyższenia św. Krzyża – powstał w 1709 r., jako kaplica – wotum dziękczynne za odwrócenie epidemii dżumy. W 1729 r. dobudowano wieżyczkę na sygnaturkę. W latach 1787-

²⁶ Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Lidzbark Warmiński lata 2025-2028 – zał. do Uchwały Nr XV/114/2025 Rady Miejskiej w Lidzbarku Warmińskim z dnia 27 marca 2025 r.

1789 rozbudowano kaplicę wg projektu architekta z Bisztyńska, Ernesta Masuhra (Mazura). W 1889 r. powstała kruchta płn. Świątynia poważnie zniszczona w 1945 r., remontowana i konserwowana w następnych latach; w 1993-1994 remont dachu, osłonięcie blachą miedzianą. Kościół barokowy, murowany z cegły, tynkowany. Salowy, na rzucie prostokąta z prosto zamkniętym prezbiterium od zach. i kruchtą od płn. Ściany gładko tynkowane w narożach ujęte pilastrami; okna w wąskich opaskach zamknięte łukiem odcinkowym. W zwieńczeniu ścian – gzyms. W fasadzie wysoki kotarowy szczyt ujęty w spływy wolutowe, zwieńczony trójkątnym naczółkiem; ściana i szczyt rozczłonkowane pilastrami, wnękami, blendami i otworami drzwi i okien – w osi środkowej. Na dachu ośmiokątna wieżyczka z chorągiewką z datą 1789²⁷.

Fot. Mieczysław Kalski

Źródło: <http://leksykonkultury.ceik.eu>

Orneta - kościół gotycki p.w. św. Jana Chrzciciela – Kościół św. Jana Chrzciciela jako jedyny na Warmii został wzniesiony w stylu gotyckim latach 1338 - 1349 (wiek XIV) przez biskupa warmińskiego Hermana z Pragi. Na odrębność kościoła orneckiego wskazuje jego kształt bazylikowy, w którym środkowa nawa znacznie przewyższa obie nawy boczne. Po rozbudowie, podczas której dobudowano 10 kaplic, okalających kopułę, w 1494 r. dokonano powtórnej konsekracji, nadając świątyni patronów świętych Jana Chrzciciela i Jana Ewangelistę. W czasie wojny polsko – krzyżackiej w latach 1519 - 1525 Kościół bardzo ucierpiał, ale dokonano wówczas remontu, ozdabiając gzyms fryzem ceramicznym, a od XVI wygląd zewnętrzny nie był już zmieniany. Około 1900 roku przeprowadzono dokładną renowację świątyni bez istotnych zmian konstrukcyjnych²⁸.

Fot. <https://archwarmia.pl/>

Krosno (Gmina Orneta) – znajdujące się tutaj **Sanktuarium Maryjne Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny i Św. Józefa** wzorowane było na Świętej Lipce. Kult maryjny w Krośnie związany był ze znalezieniem w końcu XIV w. w rzece figurki Matki Bożej. Budowę zespołu odpustowego rozpoczęto w 1709 r., a fundatorem był biskup Teodor Potocki. W latach 1710-14 zmieniono koryto rzeki, aby ołtarz główny postawić dokładnie w miejscu znalezienia figurki. Prace wykończeniowe trwały do 1759 r. Kościół otoczony jest

²⁷ Gminny Program Opieki nad Zabytkami Miasta Lidzbark Warmiński lata 2025-2028 – zał. do Uchwały Nr XV/114/2025 Rady Miejskiej w Lidzbarku Warmińskim z dnia 27 marca 2025 r.

²⁸ Rzymskokatolicka Parafia św. Jana Chrzciciela w Orniecie - www.orneta.parafia.info.pl

krużgankami z czterema narożnymi kaplicami oraz budynkiem dla księży i stanowi wspaniały obiekt zabytkowy. We wnętrzu zachował się ołtarz główny z 1724 r., z kopią cudownej figurki MB (oryginał zaginął w 1945 r.), ambona późnobarokowa z 1725 r. ze srebrnymi elementami wystroju, chór muzyczny z 1729 r. z dekoracją rzeźbiarską²⁹.

Fot. <https://archwarmia.pl/>

Chwałęcín (Gmina Orneta) – kościół Podwyższenia Krzyż Świętego – wniesiony został prawdopodobnie według planów Jana Krzysztofa Reimersa, Westfalczyka osiadłego w Ornecie (...). Kościół wraz z ołtarzem głównym zostały konsekrowane przez bp Krzysztofa Andrzeja Szembeka 13 czerwca 1728 r. W l. 1748-1749 Jan Lossau z Braniewa wykonał na sklepieniach zespół iluzjonistycznych polichromii poświęconych historii i teologii Krzyża Świętego. W 1 poł. XIX w. wybudowano klasycystyczną fasadę, powstały także krużganki otaczające dziedziniec odpustowy. Fasada, prawdopodobnie według projektu Hilarego Szpilowskiego, została dostawiona ok. 1830 r., jej szczyt, jak też kruchtę przed wejściem zachodnim zrealizował w 1858 r. Schwingenberg z Ornety. Krużganki prawdopodobnie były planowane od początku, jednak zbudowano je dopiero w l. 1820-1836 r. Na końcowym etapie realizował budowę mistrz murarski Domański z Ornety, zgodnie z projektem Augusta Bertrama z Braniewa. Zespół wzniesiony i wyposażony w 1 poł. XVIII w., rozbudowany w następnym stuleciu, jest świadectwem podtrzymywania późnośredniowiecznego kultu Męki Pańskiej i tradycji pątniczej, aktualizowania ich oprawy artystycznej, architektonicznej i plastycznej³⁰.

Fot. <https://zasmakujwpolsce.eu/kosciol-podwyzszenia-krzyza-swietego-w-chwalecinie/>

Henrykowo (Gmina Orneta) – Kościół parafialny p.w. Św. Katarzyny Aleksandryjskiej, salowy z gotycką zakrystią i kruchtą. Wzniesiony pod koniec XIV wieku, wielokrotnie niszczone, m.in. podczas wojny głodowej w 1414 r., w 1444 r. powodem zniszczeń był pożar, a w latach 1454 – 1466 działania w ramach wojny

²⁹ www.powiatlidzbarski.pl

³⁰ <https://zabytek.pl/pl/obiekty/chwalecin-zespol-kosciola-par-pw-podwyzszenia-krzyza-swietego>

trzynastoletniej. W 1501 roku został odbudowany. W latach 1710 – 1715 drewnianą wieżę zastąpiono murowaną³¹.

Fot. <http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/>

Mingajny (Gmina Orneta) - Kościół p.w. św. Wawrzyńca – jest to budowla orientowana, murowana z cegły, wzniesiona na planie krzyża. Od strony zachodniej przylega do niej kwadratowa wieża, z kruchtą i wiodącym do niej ostrołukowym portalem. W wyższych kondygnacjach wieży umieszczono smukłe wnęki mieszczące okna. Całość przykryto czterosпадowym dachem. Ściany korpusu budowli zwieńczone są szczytami sterczynowo-schodkowymi. Przy ścianie północnej znajduje się stara, gotycka zakrystia³².

Fot. Janusz Gerszberg

Fot. <http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/>

Ignalin (Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński) – Kościół św. Jana Apostoła i Ewangelisty Jest to kościół orientowany, salowy, murowany z cegły i otynkowany. Wzniesiono go w stylu późnobarokowym. Wyróżnia się charakterystycznym baniastym hełmem gontowym wieńczącym wieżę. Do korpusu budowli od południa przylega kruchta, od północy zakrystia i wieża od zachodu. Zewnętrzną bryłę ożywiają podziały pilastrowe. Łuki okien i wejść (zamknięte odcinkowo) ujęte zostały falistymi spływami. Nad szczytem wschodnim znajduje się chorągiewka z datą 1783, a na hełmie wieży – z datą 1785. Wnętrze nakrywa strop płaski.³³

Fot. Mieczysław Kalsk; Źródło: <http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/>

³¹ <http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/>

³² <http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/>

³³ <http://leksykonkultury.ceik.eu/index.php/>

Runowo (Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński) – Kościół św. Apostołów Szymona i Judy - gotycki kościół zbudowany w końcu XIV wieku lub na początku XV wieku, który spłonął w 1845 r. Następny wybudowano w latach 1845-52. Zachował się w nim ołtarz główny rokokowy z 1772 r., późnoklasycystyczne ołtarze boczne, chór muzyczny z poł. XIX wieku oraz granitowa chrzcielnica³⁴.

Źródło: www.wikipedia.org

Rogóż (Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński) – gotycki Kościół Św. Barbary zbudowany w XIV wieku. Jednorodna budowla salowa z szeroką wieżą zachodnią, wzniesiona w II połowie XIV wieku; zakrystia i kruchta zapewne pierwotne. Wieżę nadbudowano w 1797 roku. Wnętrze było dwukrotnie odnawiane w XVIII wieku; z okresu drugiej odbudowy pochodzą sztukatorskie tonda z popiersiami Chrystusa, Matki Boskiej i dwunastu Apostołów – rozmieszczone na wszystkich ścianach między oknami – zapewne autorstwa Krzysztofa Pervangera. Ołtarz główny z warsztatu Bernarda Schmidta³⁵.

Fot. Janusz Gerszberg, 2024

Źródło: Leksykon Kultury Warmii i Mazur - <http://leksykonkultury.ceik.eu>

Sanktuarium Maryjne w Stoczku Klasztorным (Gmina Kiwity) – zbudowane w XVII wieku. Początkowo w Stoczku Klasztorным była leśna kapliczka Matki Boskiej postawiona w 1622 r. W latach 1639-41 z fundacji biskupa warmińskiego zbudowano kościół. W 1645 r. w Sanktuarium osiedlili się bernardyni, w 1666 r. od biskupa Jana Stefana Wydzgi otrzymali klasztor, który w latach 1716-17 rozbudowano, zaś świątynię w latach 1708-11 otoczono krążgankami z czterema późnobarokowymi kaplicami. Z tego okresu pochodzi prezbiterium i wieża. Od 1957 r. opiekunami Sanktuarium są Księża Marianie. W latach 1953-54 było to miejsce odosobnienia Prymasa Polski kardynała Stefana Wyszyńskiego. Warto wiedzieć, że kościół wraz z klasztorem był pierwszą na Warmii barokową Świątynią zbudowaną w kształcie rotundy. Ołtarz główny pochodzi z 1713 r., a znajdujący się w nim wspomniany obraz stanowi kopię obrazu z kościoła Santa Maria Maggiore w Rzymie, sprowadzoną przed 1643 r. Na uwagę zasługują także dwa boczne ołtarze barokowe z 1677 i 1678 r., wspiana ambona kuta z żelaza z 1738 r., chór muzyczny z 1730 r. i organy ufundowane w 1695 r., a w 1745 r. przerobione. W klasztorze

³⁴ www.powiatlidzbarski.pl

³⁵ www.powiatlidzbarski.pl

znajduje się izba muzealna, poświęcona prymasowi Stefanowi Wyszyńskiemu. Na uwagę zasługuje także figurka Najświętszej Marii Panny Niepokalanie Poczętej oraz Św. Józefa stojące na dziedzińcu kościelnym. Ponadto godny uwagi jest ogród kościelny, mur otaczający podwórze, barokowe drewniane stacje różańcowe ufundowane przez biskupa Grabowskiego w połowie XVIII w. oraz kilka kapliczek przydrożnych³⁶.

Fot. www.powiatlidzbarski.pl

Kościół parafialny p.w. św. Piotra i Pawła w Kiwitych (Gmina Kiwity) – istniał prawdopodobnie już w 1325 r. Salowy z zakrystią i kruchtą oraz wieżą. Nawa wzniesiona w III ćw. XIV wieku, charakteryzuje się wysoką jakością murarki. Ściany podzielone są wysokimi ostrołukowymi blendami, w regularnych odstępach. Interesująco prezentuje się dekoracja architektoniczna wieży i obu przybudówek. W ołtarzu głównym umieszczona późnogotycka figura Matki Boskiej z Dzieciątkiem. Późnobarokowa ambona powstała zapewne w braniewskim warsztacie Jana Freya ok. 1740 r. Wieża pochodzi z końca XIV w., zaś rozbudowa jej nastąpiła w XV wieku³⁷.

Fot. Mieczysław Kalski

Źródło: <http://encyklopedia.warmia.mazury.pl/>

Gotycki Kościół parafialny p.w. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Lubominie (Gmina Lubomino) – z lat 1340-70. Wieżę podwyższono ok. 1480 r. Jej górna kondygnacja o ośmiobocznym przekroju jest wzorowana na wieży farnej w Ornecie. W 1807 r. pożar zniszczył kościół. Została przebudowana nawa główna, a barokowe ołtarze z I połowy XVIII wieku pochodzące z dawnego kościoła jezuitów w Braniewie, częściowo przekształcone, w 1816 r. ustawione zostały w tutejszym kościele. W skarbcu znajduje się manierystyczna monstrancja z Piotraszewa³⁸.

³⁶ www.powiatlidzbarski.pl

³⁷ www.powiatlidzbarski.pl

³⁸ www.powiatlidzbarski.pl

Źródło: www.wikipedia.org

7. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego Powiatu Lidzbarskiego – analiza SWOT

7.1. Stan zachowania zabytków.

Powiat Lidzbarski, który jest położony na terenie historycznej Warmii tworzy pięć gmin: miejska Lidzbark Warmiński, wiejska Lidzbark Warmiński, Kiwity i Lubomino oraz miejsko – wiejska Orneta. Dziedzictwo historyczne (m.in. zabytki) jest istotne gdyż wpływa na atrakcyjność turystyczną powiatu, co można wykorzystać w rozwoju powiatu. Na stan dziedzictwa kulturowego powiatu ma wpływ poszczególna gmina tworząc powiat.

Chronić należy nie tylko obiekty architektury, lecz także kapliczki, krzyże, figury przydrożne, również krajobraz ukształtowany przez ludzi.

Na terenie Powiatu Lidzbarskiego znajduje się 215 obiektów zabytkowych (układy urbanistyczne – 7, obiekty sakralne i cmentarze przy obiektach sakralnych oraz kapliczki – 84, cmentarze dawne – 6, plebanie – 6, spichlerze – 6, architektura militaria – 6, zabytki techniki – 5, zespoły pałacowe i dworsko – folwarczne oraz paki – 15, budynki/kamienice – 80) - wpisanych do rejestru zabytków nieruchomych, w tym 7 stanowisk archeologicznych. Są to jedne z najcenniejszych elementów dziedzictwa kulturowego powiatu. Obiekty te objęte są rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającej z przepisów prawa tj. ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wszelkie działania i prace przy tych zabytkach wymagają pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Stan zachowania powyższych obiektów jest różnorodny. Jeżeli chodzi o układ urbanistyczny oraz obiekty objęte tym chronionym prawnie układem jest zróżnicowany. **Budynki mieszkalne/kamienice**, które chronione są poprzez indywidualny wpis do rejestru zabytków częściowo są w złym stanie technicznym i wymagają pilnych prac remontowych i modernizacyjnych, natomiast budynku użyteczności publicznej są w stanie dobrym. Kamienice, które zaliczamy również do architektury mieszkalnej mimo zniszczeń pod koniec II wojny światowej, część się z nich zachowała. Najwięcej jest **obiektów sakralnych** wpisanych do rejestru zabytków. Stan zachowania kościołów w ostatnim okresie znacznie się poprawił, ze względu na przekazywane dotacje z budżetu państwa czy samorządu powiatowego, wojewódzkiego oraz pozyskiwane środki unijne. Powiat Lidzbarski co roku przekazuje dotację na prace konserwatorskie, restauratorskie oraz roboty budowlane w obiektach sakralnych wpisanych do rejestru zabytków znajdujących się na terenie powiatu, aby dołożyć tak zwaną „cegielekę” do poprawienia estetyki obiektów. **Plebanie**, które zazwyczaj są położone przy kościołach są w stanie dobrym.

Kapliczki warmińskie stanowią jeden z najbardziej charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego Warmii. Ze względu na ich sakralny charakter, otoczone są opieką przez mieszkańców wsi i miast, w obrębie których się znajdują. Dużą zasługą jest także wypromowanie warmińskich kapliczek jako symbolu dziedzictwa kulturowego regionu. Służą temu liczne wydawnictwa, strony internetowe i działania mające na celu promowanie opieki nad tym charakterystycznym elementem krajobrazu warmińskiego.

Stan zachowania **cmentarzy dawnych** jest dobry. Młodzież i dzieci ze szkół i placówek oświatowych, dla których organem prowadzącym jest Powiat Lidzbarski, co roku bierze czynny udział w Akcji Znicz i „Świąteczko Pamięci”, która ma na celu porządkowanie cmentarzy cywilnych jak i wojskowych (*Kwatera*

Żołnierzy Brytyjskich i jeńców I Wojny Światowej – Markajmy, Cmentarz żołnierzy radzieckich w Lidzbarku Warmińskim) oraz opiekują się opuszczonymi grobami.

Stan techniczny obiektów wchodzących w skład **zespółów dworsko-folwarcznych** jest różny, wynikający z przeznaczenia obiektu a także formy własności. Przekształcenia i przebudowy dokonane przez mieszkańców, brak funduszy i możliwości egzekwowania remontów konserwatorskich, które powinny być prowadzone przez obecnych właścicieli powoduje, iż obiekty te popadają niestety ruinę. Należy tutaj wyróżnić pałacyk letni „Oranżeria” w Lidzbarku Warmińskim, który jest po gruntownym remoncie i jest doskonale zachowany. Obecnie w nim znajduje się Miejska Biblioteka Pedagogiczna. Stan parków na terenie powiatu jest dostateczny, w części z nich w miarę potrzeb prowadzone są prace sanitarne i porządkowe.

Obiekty obronne to zabytki o wyjątkowo wysokich walorach, są to: Zamek Biskupi w Lidzbarku Warmińskim wraz z fosą, barokowym pałacem na przedzamczu, dwoma skrzydłami zabudowań gospodarczych i figurą św. Katarzyny, bastion zamkowy, baszta na przedzamczu wraz z otoczeniem 100 m w zespole zamku biskupiego oraz mury obronne. Zespół ten został uznany za pomnik historii i jest w bardzo dobrym stanie. Do tej grupy zaliczamy Bramę Miejską „Wysoką”, która obecnie jest po generalnym remoncie. W Orniec pozostały tylko fragmenty murów obronnych, gdzie obecnie znajduje się budynek szkoły podstawowej.

Zabytki techniki do których należy m.in. budynek dawnego młyna – kaszarni, którego stan zachowania jest zły i obecnie nieużytkowany. W tej grupie znajduje się wieża ciśnień kolejowa, która wymaga zabezpieczenia i pilnej modernizacji. Most drogowy (ul. Kopernika i Reja) jest bardzo dobrze utrzymany. Wiadukt w ciągu drogi powiatowej nr 1547 w Napratach (Gmina Kiwity) też wymaga remontu. Zespół Młyna w Osetniku (gmina wiejska Orneta) stan dobry.

Aktualne zagrożenia **dla stanowisk archeologicznych**, (7 wpisanych do rejestru zabytków (wykaz rozdział 6.6.1 programu) są inwestycje budowlane i przemysłowe. Istotne zagrożenie dla zachowania substancji zabytkowej stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w obrębie pól uprawnych stanowi głęboka orka i nielegalne poszukiwania z użyciem wykrywacza metali. Wiele zagrożeń wynika z przyspieszonego rozwoju gospodarczego, użycie ciężkiego sprzętu w rolnictwie, rozwój budownictwa na obrzeżach miast, budowa dróg. A zatem podstawowym zagrożeniem dla stanowisk archeologicznych oraz nawastrzeń kulturowych są wszelkie inwestycje związane z zabudowaniem i zagospodarowaniem terenu, które wymagają prowadzenia prac ziemno-budowlanych. W zakresie inwestycji w obszarze stanowisk archeologicznych należy stosować się do art. 31 ustawy o ochronie zabytków i opiece na zabytkami. Zgodnie z nim osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna, która zamierza realizować roboty budowlane przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru zabytków lub objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego albo roboty ziemne lub dokonać zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego – jest obowiązana pokryć koszty badań archeologicznych oraz ich dokumentacji, jeżeli przeprowadzenie tych badań jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków. Zakres i rodzaj niezbędnych badań archeologicznych, o których mowa w ust. 1a, ustala wojewódzki konserwator zabytków w drodze decyzji, wyłącznie w takim zakresie, w jakim roboty budowlane albo roboty ziemne lub zmiana charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, zniszczą lub uszkodzą zabytek archeologiczny. Egzemplarz dokumentacji badań, o których mowa w ust. 1, podlega po ich zakończeniu nieodpłatnemu przekazaniu wojewódzkiemu konserwatorowi zabytków.

7.2. Analiza SWOT.

Analiza SWOT stanowi jedną z najpopularniejszych technik analitycznych, pozwalających na porządkowanie informacji oraz diagnozowanie i sklasyfikowanie czynników zewnętrznych i wewnętrznych wpływających na opiekę i ochronę zabytków na terenie Powiatu Lidzbarskiego.

Poniżej tabela przedstawiająca silne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia dotyczące zasobu zabytkowego:

CZYNNIKI ZEWNĘTRZNE I WEWNĘTRZNE MAJĄCE WPŁY NA DZIEDZICTWO KULTUROWE POWIATU LIDZBARSKEIGO	
SILNE STRONY	SŁABE STRONY
Wspieranie właścicieli zabytków w realizacji prac remontowych przy zabytku, poprzez udzielenie dotacji (w ramach możliwości finansowych) na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy	- Zły stan zachowania części obiektów zabytkowych. - Nie wystarczające środki przeznaczone na ochronę zabytków. - Niska świadomość społeczna o prawnych

zabytku wpisanym do rejestru zabytków. • Zabytki wysokiej rangi – bogaty i różnorodny zasób zabytków charakterystycznych i wyróżniających region • Wyjątkowy zespół Zamku Biskupiego w Lidzbarku Warmińskim uznany za pomnik historii. • Działalność Muzeum Warmii Mazur – Oddział Zamek Biskupi w Lidzbarku Warmińskim. • Duża liczba kapliczek warmińskich stanowiących wyjątkowości regionu. • Duża liczba obiektów sakralnych o charakterze zabytkowym i dużej wartości historycznej. • Letni pałacyk – Oranżeria Kultury – jednym z najcenniejszych zabytków Lidzbarka Warmińskiego. • Zachowany w znacznym stopniu historyczny układ urbanistyczny w Lidzbarku Warmińskim i Ornecie. • Bogata historia miasta Lidzbarka Warmińskiego i Ornety. • Atrakcyjna lokalizacja Gmin wchodzących w skład Powiatu Lidzbarskiego. • <i>Szlak Świętej Warmii</i> – pieszy szlak turystyczny w Powiecie Lidzbarskim – szlak prowadzi poprzez drogi szutrowe, polne, leśne oraz asfaltowe o niskim natężeniu ruchu. Celem wytyczenia szlaku pieszego jest przedstawienie walorów przyrodniczych, turystycznych, architektonicznych oraz kulturowych Warmii. Szlak Św. Warmii zaprasza do pieszych, duchowych wędrówek zarówno turystów, jak i mieszkańców powiatu, którzy chcą dogłębnie poznać dziedzictwo kulturowe i historyczne Warmii oraz Powiatu Lidzbarskiego. • Atrakcyjność szlaków kajakowych, turystycznych oraz tras rowerowych. • Aktywna działalność jednostek zajmujących się promocją, tradycją i dziedzictwem kulturowym takich jak: Młodzieżowy Dom Kultury im. Ireny Kwinto Lidzbarku Warmińskim, Lidzbarski Dom Kultury, Centrum Kultury i Biblioteka Miejska im. Franciszka Chruściela w Ornecie, Oranżeria Kultury w Lidzbarku Warmińskim, Gminne Centrum Kultury w Pilniku, Kamienica Amfiteatr Miejski w Lidzbarku Warmińskim, Miejska Biblioteka Publiczna w Lidzbarku Warmińskim. • Aktywna działalność Kół Gospodyń Wiejskich działających na terenie gmin wchodzących w skład powiatu oraz stowarzyszeń promujących dziedzictwo kulturowe. • Działalność Zespołu Tańca Ludowego „Perła Warmii”. • Współpraca z organizacjami pozarządowymi w sprawie promocji zasobów kulturowych powiatu, miejscowych tradycji i dóbr kultury. • Bogata gama imprez o charakterze kulturalnym.	zobowiązaniach właścicieli do należytego utrzymania obiektów historycznych. • Zbyt niski poziom społecznego zainteresowania problematyką zachowania obiektów zabytkowych, przede wszystkim nie objętych opieką prawną poprzez wpis do rejestru zabytków; • Zniekształcanie zespołów zabudowy historycznej poprzez wprowadzenie nowej zabudowy, nie liczącej się z lokalną tradycją, architekturą i historycznymi uwarunkowaniami.
--	--

SZANSE	ZAGROŻENIA
- Wzrost zainteresowania właścicieli obiektów zabytkowych ochroną i pracami konserwatorskimi. - Możliwość finansowania prac konserwatorskich i remontowych obiektów zabytkowych ze środków finansowych pochodzących z różnych źródeł: państwowe, samorządowe, prywatne, wyznaniowe, środki UE i inne. - Wzrost dotacji na prace z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, w tym na prace konserwatorskie. - Upowszechnienie edukacji nastawionej na poszanowanie zabytków i ich prawidłową ochronę z zachowaniem wartości kulturowych.	- Pogarszający się stan techniczny niektórych obiektów zabytkowych na terenie powiatu. - Bardzo wysokie koszty remontu obiektów zabytkowych. - Brak dostatecznych środków na skuteczną ochronę i zabezpieczenie zabytków. - Niedostosowanie sposobu użytkowania niektórych obiektów zabytkowych powiatu do ich charakteru. - Niedostatek mechanizmów promujących działania na rzecz ochrony, konserwacji i rewitalizacji zabytków.

Źródło: Opracowanie własne

8. Założenia programowe, cele i kierunki działań Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Lidzbarskiego na lata 2026 – 2029.

Strategicznym celem Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Lidzbarskiego na lata 2026-2029 jest zachowanie bogatego dziedzictwa kulturowego oraz jego stanu znajdującego się na terenie powiatu, które służyć powinno budowaniu i utrwalaniu poczucia tożsamości lokalnej społeczności, rozwoju turystyki, utrzymaniu ładu przestrzennego oraz rozwojowi społeczno-gospodarczemu. Żeby go osiągnąć należy podjąć działania, zapoczątkowując proces realizowany przez wiele lat, w konsekwencji których zabytki będą otaczane coraz lepszą opieką. W miarę postępów, działania powinny być poddawane systematycznej weryfikacji, co pozwoli na realne dopasowanie do aktualnych możliwości finansowych i potrzeb właścicieli.

Program określa trzy podstawowe cele, w ramach których zostały wytyczone kierunki działań i zadania do realizacji:

- Cel Nr 1:** zarządzanie dziedzictwem kulturowym powiatu – ochrona, poprawa stanu obiektów zabytkowych, w których samorząd powiatowy ma prawo własności, wspieranie działań zmierzających do pozyskiwanie środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
- Cel Nr 2:** kształtowanie świadomości mieszkańców i popularyzacja wiedzy o regionie, wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz utworzenie i bieżąca aktualizacja ewidencji zabytków Powiatu Lidzbarskiego;
- Cel nr 3:** promocja zabytków, krajobrazu kulturowego, edukacja oraz podejmowanie działań mających na celu zwiększenie atrakcyjności zabytków dla potrzeb społecznych i turystycznych.

Cel Nr 1: zarządzanie dziedzictwem kulturowym powiatu – ochrona, poprawa stanu obiektów zabytkowych, w których samorząd powiatowy ma prawo własności, wspieranie działań zmierzających do pozyskiwanie środków finansowych na opiekę nad zabytkami			
L.p	Kierunki działania	Wartość wskaźnika	Czas realizacji
1.1	Wykonywanie bieżącej konserwacji oraz niezbędnych prac remontowych i budowlanych przy obiektach zabytkowych stanowiących własność powiatu i utrzymanie obiektów oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie .	liczba wykonanych prac remontowych	2026-2029
1.2	Wspieranie inicjatyw zmierzających do pozyskania środków na opiekę nad zabytkami.	według potrzeb	2026-2029
1.3	Kontynuacja wspierania właścicieli zabytków w realizacji prac remontowych przy zabytkach na podstawie Uchwały Rady Powiatu Lidzbarskiego w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, położonych lub znajdujących się na terenie powiatu lidzbarskiego.	liczba przyznanych dotacji oraz kwota dotacji	2026-2029
Cel Nr 2:			

kształtowanie świadomości mieszkańców i popularyzacja wiedzy o regionie, wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz utworzenie i bieżąca aktualizacja ewidencji zabytków Powiatu Lidzbarskiego			
2.1	Umieszczenie przez starostę, przy współpracy z gminami wchodzącymi w skład Powiatu Lidzbarskiego oraz w uzgodnieniu z Warmińsko-Mazurskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków na obiekcie zabytkowym nieruchomym wpisanym do rejestru zabytków znaku informującego o tym, iż obiekt ten podlega ochronie (ustalenie listy, zamówienie stosownych znaków i umieszczenie ich na obiekcie);	liczba tabliczek informacyjnych oraz wykaz obiektów do oznakowania	2026- 2029
2.2	Współpraca z instytucjami i organizacjami działającymi na rzecz dziedzictwa kulturowego, przyrodniczego i ochrony zabytków - organizacja przedsięwzięć i inicjatyw kulturowych.	wykaz instytucji oraz przedsięwzięć	2026- 2029
2.3	Sporządzenie wykazu zabytków nieruchomych i archeologicznych zlokalizowanych na terenie powiatu lidzbarskiego na podstawie rejestrów zabytków województwa warmińsko – mazurskiego oraz udostępnienie wykazów na stronie internetowej Powiatu Lidzbarskiego	wykaz zabytków nieruchomych i archeologicznych na stronie internetowej	2026-2029
Cel nr 3: promocja zabytków, krajobrazu kulturowego, edukacja oraz podejmowanie działań mających na celu zwiększenie atrakcyjności zabytków dla potrzeb społecznych i turystycznych			
3.1	Edukacja dzieci i młodzieży dotycząca wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym poprzez konkursy, warsztaty, imprezy, wycieczki, zajęcia itp.	liczba przedsięwzięć oraz wykaz	2026- 2029
3.2	Sprawowanie opieki nad dawnymi cmentarzami cywilnymi przez młodzież i dzieci ze szkół powiatowych, poprzez uporządkowanie miejsc upamiętnienia i upowszechnianie wiedzy na ich temat.	liczba cmentarzy oraz wykaz inicjatyw	2026- 2029
3.3	Promocja zabytków i historii miejscowości położonych na terenie powiatu – współpraca z gminami tworzącymi powiat.	wykaz inicjatyw	2026- 2029
3.4	Wspieranie miejsc atrakcyjnych turystycznie m.in. ścieżek edukacyjnych, tras rowerowych i innych miejsc związanych z dziedzictwem kulturowym.	wykaz inicjatyw	2026- 2029
3.5	Upowszechnianie wiedzy o zasobach kulturowych powiatu, jego walorach na stronie internetowej oraz innych dostępnych środkach masowego przekazu.	według potrzeb	2026- 2029
3.6	Promocja zasobów dziedzictwa kulturowego poprzez wydawanie niekomercyjnych niskonakładowych wydawnictw m.in. broszur informacyjnych, przewodników turystycznych itp. oraz publikacja materiałów promocyjnych popularyzujących wiedzę o zasobach kulturowych powiatu.	liczba publikacji	2026- 2029
3.7	Współpraca z organizacjami pozarządowymi i stowarzyszeniami działającymi na rzecz promocji regionu.	wykaz organizacji	2026- 2029

9. Instrumentarium realizacji powiatowego programu opieki nad zabytkami.

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Lidzbarskiego realizowany będzie poprzez wykonanie wskazanych działań, a tym samym osiągnięcie zakładanych celów przy zastosowaniu następujących instrumentów:

prawnych – wynikających z przepisów ustawowych w zakresie praw i obowiązków dotyczących opieki i ochrony zabytków oraz uwzględnienie zapisów niniejszego programu przy tworzeniu innych dokumentów prawa miejscowego;

- finansowych** – polegających na wpieraniu prac konserwatorskich, restauratorskich czy robót budowlanych przy obiektach zabytkowych znajdujących się na terenie powiatu poprzez udzielenie dotacji oraz inicjatyw lokalnych, w tym również inicjatyw mających na celu pozyskiwanie środków finansowych z zewnętrznych źródeł wsparcia mających na celu popularyzację zabytków

- i dziedzictwa kulturowego powiatu, wsparcie w ramach współpracy powiatu z organizacjami pozarządowymi, realizacji zadań publicznych poprzez dofinansowanie do prac remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością powiatu oraz w zakresie imprez, przedsięwzięć mających na celu upowszechnienie i promocję dziedzictwa kulturowego powiatu i realizację działań i inicjatyw kulturalnych o zasięgu co najmniej powiatowym;
- 2) **koordynacji** – osiągnięcie poszczególnych celów możliwe będzie dzięki współpracy Powiatu Lidzbarskiego z organizacjami pozarządowymi, właścicielami zabytków i innymi podmiotami na rzecz ochrony i opieki nad zabytkami,
 - 3) **społecznych** – mających na celu realizację działań promocyjnych i edukacyjnych skierowanych do społeczności zamieszkującej Powiat Lidzbarski;
 - 4) **kontrolnych** – aktualizacja wykazu zabytków nieruchomych i archeologicznych zlokalizowanych na terenie Powiatu Lidzbarskiego na podstawie rejestrów zabytków województwa warmińsko – mazurskiego, sporządzenie do 2 lata sprawozdania z realizacji zadań określonych w niniejszym programie.

10. Źródła finansowania powiatowego programu opieki nad zabytkami.

Zasady sprawowania opieki nad zabytkami przez określony podmiot, posiadający tytuł prawny do zabytku i obowiązek finansowania przez niego prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych określa m.in. rozdział 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

Do najważniejszych źródeł pozyskiwania funduszu na ochronę zabytków oraz dziedzictwa kulturowego na terenie Powiatu Lidzbarskiego należą:

- 1) **źródła krajowe** – środki z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Urzędu Marszałkowskiego Województwa Warmińsko – Mazurskiego, Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków, które mogą być przeznaczone na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa bądź nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru, Fundusz Kościelny, dotacje z budżetu powiatu zgodnie z *Uchwałą Nr OR.0710.2.2024 Rady powiatu Lidzbarskiego z dnia 20 czerwca 2024 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, położonych lub znajdujących się na terenie powiatu lidzbarskiego (Dz. Urz. Woj. Warm. – Mazr. z 2024 r. poz. 3165)* oraz dotacje z poszczególnych gmin wchodzących w skład powiatu,
- 2) **źródła zagraniczne** – środki z Unii Europejskiej;
- 3) **źródła prywatne** – środki osób fizycznych, prawnych, kościelnych osób prawnych, organizacji pozarządowych czy stowarzyszeń.

Podstawowym źródłem finansowania niniejszego programu będą środki własne Powiatu Lidzbarskiego, przeznaczone przez Radę Powiatu w kolejnych uchwałach budżetowych.

11. Monitoring działania programu.

Zgodnie z art. 87 ust. 5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, za realizację Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Lidzbarskiego na lata 2026-2029 odpowiada Zarząd Powiatu Lidzbarskiego, który co 2 lata sporządza stosowne sprawozdanie z wykonania działań określonych w programie i przekłada je Radzie Powiatu Lidzbarskiego.

Sprawozdanie, o którym mowa powyżej obejmuje zakres i działania, które zostały zrealizowane i opracowane przez pracowników Wydziału Oświaty, Kultury i Promocji Starostwa Powiatowego w Lidzbarku Warmińskim w oparciu o informacje przekazane przez szkoły i placówki oświatowe powiatu, jednostki organizacyjne powiatu oraz gminy tworzące powiat.

Kryteria oceny prowadzonych działań przez powiat zostały opisane w rozdziale 8 – „Założenia programowe, cele i kierunki działań Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Lidzbarskiego na lata 2026 – 2029.

**Załącznik Nr 1 - wykaz obiektów zabytkowych Powiatu Lidzbarskiego,
wpisanych do rejestrz zabytków nieruchomych
Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków w Olsztynie**

UKŁAD URBANISTYCZNY				
L.p	Miejscowość	Gmina	Obiekt	Nr rej. i data
1.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	układ urbanistyczny: 50-200 m od murów miejskich (<i>XIV w.</i>)	nr rej. A-443 z 17.12.1957 r.
2.	Orneta	Miasto Orneta	układ urbanistyczny – zabudowanie rynku, ratusz i wypalone podcienie (<i>XIV – XIX w.</i>)	nr rej. A-109 z 27.06.1953 r.
3.	Orneta	Miasto Orneta	układ urbanistyczny – miasto w obrębie murów obronnych wraz z zabudową z wieków późniejszych i kościołem (<i>XIV – XIX w.</i>)	nr rej. A-183 z 17.11.1956 r.
4.	Orneta	Miasto Orneta	zespół urbanistyczny ulic Elbląskiej i Podgórnej (<i>koniec XIX w.</i>)	nr rej. a-1621 z 17.02.1986 r.
5.	Orneta	Miasto Orneta	zespół urbanistyczny ulic Elbląskiej i Podgórnej (<i>1850 r.</i>) Dom – ul. Elbląska 11,13,15,17,21,25,27,28,29,30,31,33,35,36,37,39,40,41,42,43,45,46,47,50,52,54,55,56,58,60,62,66,71,74,76	nr rej. a-1621 z 17.02.1986 r.
6.	Orneta	Miasto Orneta	zespół urbanistyczny ulic Elbląskiej i Podgórnej (<i>1850 r.</i>) Dom – ul. Podgórna 12,42,44,46,48,50,52	nr rej. a-1621 z 17.02.1986 r.
7.	Orneta	Miasto Orneta	Dom mieszkalny nr 70 wpisany do zespołu urbanistycznego ul. Elbląskiej i Podgórnej	nr rej. A-1593 z 20.09.1985 r. nr rej. a-1621
OBIEKTY SAKRALNE/CMENTARZE PRZY OBIEKTACH SAKRALNYCH				
1.	Babiak	Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński	Kościół parafialny p.w. św. Anny (<i>2.pol. XIV w.</i>) wraz z cmentarzem przykościelnym (ob. św. Augustyna i św. Anny)	nr rej. A-1157 z 07.09.1968 r.
2.	Bażyń	Orneta (obszar wiejski)	Kościół parafialny wraz z wyposażeniem i cmentarzem przykościelnym (<i>pol. XIV w.</i>)	nr rej. A-638 z 12.10.1967 r.
3.	Bieniewo	Gmina Lubomino	Kościół parafialny p.w. św. Marii Magdaleny wraz z cmentarzem przykościelnym	nr rej. a-1155 z 03.09.1968 r.
4.	Bieniewo	Gmina Lubomino	Kapliczka Przydrożna	nr rej. A-3737 z 06.10.1994 r.
5.	Bieniewo	Gmina Lubomino	Kapliczka Przydrożna	nr rej. A-3739 z 06.10.1994 r.
6.	Bieniewo	Gmina Lubomino	Kapliczka	nr rej. A-3744 z 11.10.1994 r.
7.	Bieniewo	Gmina Lubomino	Kapliczka	nr rej. A-3747 z 11.10.1994 r.
8.	Bieniewo	Gmina Lubomino	Kapliczka	nr rej. A-3746 z 11.10.1994 r.
9.	Blanki	Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński	Kościół parafialny p.w. św. Michała Archaniola	nr rej. a-1152 z 03.09.1968 r.

			wraz z cmentarzem (XV w.)	
10.	Bogatyńskie	Orneta (obszar wiejski)	Kościół wraz z cmentarzem przykościelnym (1829 – 1831 r.)	nr rej. A-623 z 12.10.1967 r.
11.	Bugi	Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński	Kaplica filialna p.w. św. Wojciecha (1. poł. XIX w.)	nr rej. A-4023 z 04.12.1997 r.
12.	Chwałęcin	Orneta (obszar wiejski)	Kościół parafialny p.w. św. Krzyża wraz z wyposażeniem wnętrza, dziedzińcem, krużgankami oraz cmentarz (1720 – 1728 r.)	nr rej. A-203 z 09.03.1957 r.
13.	Czarny Kierz	Gmina Kiwity	Kaplica Filialna p.w. św. Jakuba Apostoła (1894)	nr rej. A- 4280 z 31.12.2003 r.
14.	Eldyty Małe	Gmina Lubomino	Kapliczka	nr rej. A-3730 z 05.10.1994 r.
15.	Eldyty Wielkie	Gmina Lubomino	Kościół p.w. św. Marcina wraz z cmentarzem przykościelnym	nr rej. a-1151 z 03.09.1968 r.
16.	Henrykowo	Orneta (obszar wiejski)	Kościół p.w. św. Katarzyny wraz z wyposażeniem (XIV – XV w.)	nr rej. A-124 z 28.09.1953 r.
17.	Ignalin	Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński	Kościół parafialny p.w. św. Jana Ewangelisty wraz z cmentarzem przykościelnym (1783 – 1785 r.)	nr rej. A-1146 z 02.09.1968 r.
18.	Jarandowo	Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński	Kościół filialny p.w. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny (1749 r.)	nr rej. A-4022 z 04.12.1997 r.
19.	Kiwity	Gmina Kiwity	Kościół św. Apostołów Piotra i Pawła wraz z cmentarzem przykościelnym	nr rej. A-1144 z 1.09.1968 r.
20.	Kłębowo	Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński	Kościół parafialny p.w. św. Małgorzaty wraz z cmentarzem przykościelnym (przełom XV i XVI w.)	nr rej. a -1143 z 01.09.1968 r.
21.	Knipy	Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński	Kaplica filialna p.w. Matki Boskiej Różańcowej (poł. XIX w.)	nr rej. A-4021 z 04.12.1997 r.
22.	Kochanówka	Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński	Kościół parafialny p.w. św. Wawrzyńca (1918 r.)	nr rej. A-4024 z 05.12.1997 r.
23.	Kraszewo	Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński	Kościół parafialny p.w. św. Elżbiety wraz z cmentarzem przykościelnym (1718 r.)	nr rej. a -1142 z 01.09.1968 r.
24.	Kraszewo	Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński	Kaplica św. Rocha (1726 r.)	nr rej. a -1134 z 01.09.1968 r.
25.	Krekole	Gmina Kiwity	Kościół św. Krzyża i św. Wawrzyńca wraz z cmentarzem przykościelnym	nr rej. a -1140 z 01.09.1968 r.
26.	Krosno	Orneta (obszar wiejski)	Kościół wraz z wyposażeniem wnętrza, dziedzińcem, krużgankami, dom księży (1715 – 1718 r.)	nr rej. A-107 z 27.06.1953 r.
27.	Krosno	Orneta (obszar wiejski)	Zabudowania Poklasztorne (XIX – początek XX w.)	nr rej. A-899 z 28.04.1968 r.
28.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Kościół św. Apostołów Piotra i Pawła (poł. XIV w., 1893 r.)	nr rej. A -53

			wraz z wyposażeniem wnętrza: dzwonnica (1760 r.), figurą Matki Boskiej na kolumnie (1709 r.), starymi zab. parafialnymi i rzeźbami na plebanii, ogrodzeniem (XVIII – XIX w.)	z 16.09.1946 r.
29.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Kaplica św. Katarzyny (przed 1509 r.) ul. Bartoszycka 1	nr rej. A-440, z 17.12.1957 r.
30.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Budynek Klasztoru św. Katarzyny (XIX w.) Plac Kościelny 2	nr rej. A-445 z 17.12.1957 r.
31.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	WIKARÓWKA (XIX w.) Plac Kościelny 3	nr rej. A-449 z 17.12.1957 r.
32.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Kościół Ewangelicki (ob. Cerkiew Prawosławna) (1821 – 1823 r.) ul. Wysokiej Bramy 4-6	nr rej. A-444 z 17.12.1957 r.
33.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Kaplica p.w. znalezienia św. Krzyża (Pilnik ob. Wiejska)	nr rej. a -1124 z 25.08.1968 r.
34.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	2 Kaplice Przybrane Kaplicy p.w. Znalezienia Krzyża św. wraz z cmentarzem przykościelnym (XVIII w.)	nr rej. A-1127 z 25.08.1968 r.
35.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Kaplica	nr rej. a-740 z 12.12.1967 r.
36.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Kościół św. Krzyża (1709 r.) ul. Wiejska 113 wraz z urządzeniem wnętrza, 2 kaplicami (1709 r., 1789 r.), bramą (1709 r., 1789 r.)	nr rej. 84 z 28.06.1950 r.
37.	Lubomino	Gmina Lubomino	Kościół św. Katarzyny wraz z wyposażeniem wnętrza	nr rej. A-210 z 11.03.1957 r.
38.	Lubomino	Gmina Lubomino	Kapliczka Przydrożna na placu przed kościołem	nr rej. A-3734 z 06.10.1994 r.
39.	Lubomino	Gmina Lubomino	Kapliczka w linii ogrodzenia cmentarza przykościelnego	nr rej. A-3740 z 06.10.1994 r.
40.	Lubomino	Gmina Lubomino	Kaplica p.w. św. Rocha wraz z najbliższym otoczeniem	nr rej. a -1129 z 30.08.1968 r.
41.	Lubomino	Gmina Lubomino	Kapliczka ul. Kopernika 16	nr rej. A-3745 z 11.10.1994 r.
42.	Lubomino	Gmina Lubomino	Kapliczka Przydrożna	nr rej. A-3733 z 06.10.1994 r.
43.	Lubomino	Gmina Lubomino	Kapliczka ul. Kopernika 16	nr rej. A-3742 z 06.10.1994 r.
44.	Lubomino	Gmina Lubomino	Kapliczka Przydrożna ul. Kopernika 27	nr rej. A-3738 z 06.10.1994 r.
45.	Lubomino	Gmina Lubomino	Kapliczka ul. Świerczewskiego	nr rej. A-3748 z 12.10.1994 r.
46.	Łabno	Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński	Kościół parafialny p.w. św. Anny wraz cmentarzem przykościelnym	nr rej. a -1157 z 07.09.1968 r.
47.	Mingajny	Orneta (obszar wiejski)	Kościół p.w. św. Wawrzyńca wraz z cmentarzem (XIV w.)	nr rej. A-650 z 16.10.1967 r.

48.	Napraty	Gmina Kiwity	Kaplica Filialna p.w. Niepokalanego Poczęcia NMP	nr rej. A-4276 z 30.12.2003 r.
49.	Opin	Orneta (obszar wiejski)	Kościół p.w. Świętego Krzyża wraz z wyposażeniem wnętrza (XIV w.)	nr rej. A-208 z 11.03.1957 r.
50.	Orneta	Miasto Orneta	Klasztor sióstr Katarzynek wraz z otoczeniem (ogród) (1776 r., 1860 r., 1861 r. początek XX w.) ul. Olsztyńska 9	nr rej. A-189 z 17.11.1956 r.
51.	Orneta	Miasto Orneta	Kościół parafialny p.w. św. Jana Chrzciciela wraz z wyposażeniem (1338 – 1349 r., 1494 – 1899 r., 1909 – 1960 r.), ul. Kościelna 1	nr rej. A-185 z 17.11.1956 r.
52.	Orneta	Miasto Orneta	Kościół poewangelicki, Obecnie Cerkiew wraz z cmentarzem przykościelnym (1829 – 1830 r.) ul. Wojska Polskiego 10	nr rej. A-649 z 16.10.1967 r.
53.	Orneta	Miasto Orneta	Kaplica Jerozolimska wraz z dekoracją plastyczną (krucyfiks) i wyposażenie wnętrza (1829 r.)	nr rej. A-15 z 04.07.1949 r.
54.	Osetnik	Orneta (obszar wiejski)	Kościół – ruina wraz z cmentarzem przykościelnym (XV w., 1729 r.)	nr rej. A-644 z 16.10.1967 r.
55.	Piotrowo	Gmina Lubomino	Kapliczka Piotrowo 6	nr rej. A-3728 z 05.10.1994 r.
56.	Piotrowo	Gmina Lubomino	Kapliczka Piotrowo 15	nr rej. A-3731 z 05.10.1994 r.
57.	Rogiedle	Gmina Lubomino	Kościół p.w. św. Małgorzaty wraz z cmentarzem przykościelnym	nr rej. a -1125 z 25.08.1968 r.
58.	Rogiedle	Gmina Lubomino	Kapliczka Rogiedle 42	nr rej. A-3729 z 05.10.1994 r.
59.	Rogóż	Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński	Kościół św. Barbary łącznie z wyposażeniem wnętrza (XV w.)	nr rej. A-209 z 11.03.1957 r.
60.	Rogóż	Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński	Kapliczka Przydrożna k. szkoły (1767 r.)	nr rej. a -1122 z 23.08.1968 r.
61.	Różyn	Gmina Lubomino	Kapliczka Różyn 4	nr rej. A-3750 z 21.10.1994 r.
62.	Różyn	Gmina Lubomino	Kapliczka Różyn 10	nr rej. A-3758 z 21.10.1994 r.
63.	Różyn	Gmina Lubomino	Kapliczka Różyn 14	nr rej. A-3757 z 21.10.1994 r.
64.	Runowo	Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński	Kościół Apostołów Szymona i Judy wraz z cmentarzem przykościelnym (XV w.)	nr rej. a -1117 z 23.08.1968 r.
65.	Samolubie	Gmina Kiwity	Kościół Filialny p.w. św. Wojciecha	nr rej. A-4278 z 30.12.2003 r.
66.	Stoczek Klasztorny	Gmina Kiwity	Kompleks zabudowań barokowych (kościół, klasztor, kaplice i krużganki)	nr rej. A-580 z 20.03.1963 r.
67.	Świękity	Gmina Lubomino	Kapliczka	nr rej. A-3749 z 12.10.1994 r.

68.	Wapnik	Gmina Lubomino	Kościół parafialny p.w. św. Andrzeja Apostoła	nr rej. a -4277 z 30.12.2003 r.
69.	Wapnik	Gmina Lubomino	Kapliczka Wapnik 5	nr rej. A-3727 z 05.10.1994 r.
70.	Wapnik	Gmina Lubomino	Kapliczka Przydrożna Wapnik 11	nr rej. A-3741 z 06.10.1994 r.
71.	Wapnik	Gmina Lubomino	Kapliczka Przydrożna Wapnik 21	nr rej. A-3735 z 06.10.1994 r.
72.	Wilczkowo	Gmina Lubomino	Kościół parafialny p.w. św. Jana Chrzciciela wraz z cmentarzem przykościelnym	nr rej. a -1123 z 23.08.1968 r.
73.	Wilczkowo	Gmina Lubomino	Kapliczka Wilczkowi 6	nr rej. A-3756 z 21.10.1994 r.
74.	Wilczkowo	Gmina Lubomino	Kapliczka Wilczkowi 8/9	nr rej. A-3755 z 21.10.1994 r.
75.	Wilczkowo	Gmina Lubomino	Kapliczka Wilczkowi 26	nr rej. A-3754 z 21.10.1994 r.
76.	Wilczkowo	Gmina Lubomino	Kapliczka Wilczkowi 69	nr rej. A-3753 z 21.10.1994 r.
77.	Wilczkowo	Gmina Lubomino	Kapliczka Wilczkowi 79	nr rej. A-3752 z 21.10.1994 r.
78.	Wolnica	Gmina Lubomino	Kaplica filialna p.w. św. Michała Archanioła	nr rej. A-4279 z 30.12.2003 r.
79.	Wolnica	Gmina Lubomino	Kapliczka Wolnica 4	nr rej. A-4241 z 30.12.2002 r.
80.	Workiejmy	Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński	Kaplica p.w. św. Marcina (1846 r.)	nr rej. A-3635 z 1.12.1993 r.
81.	Zagony	Gmina Lubomino	Kapliczka Zagony 4	nr rej. A-3736 z 06.10.1994 r.
82.	Zagony	Gmina Lubomino	Kapliczka Zagony 24	nr rej. A-3751 z 21.10.1994 r.
83.	Zagony	Gmina Lubomino	Kapliczka Zagony 27	nr rej. A-3732 z 06.10.1994 r.
84.	Żegoty	Gmina Kiwity	Kościół parafialny p.w. św. Jana Ewangelisty	nr rej. A-4281 z 31.12.2003 r.
CMENTARZE DAWNE				
1.	Bieniewo	Gmina Lubomino	Cmentarz Rzymskokatolicki	nr rej. A-2282 z 07.10.1987 r.
2.	Edyty Wielkie	Gmina Lubomino	Cmentarz Rzymskokatolicki	nr rej. A-2283 z 07.10.1987 r.
3.	Jarandowo	Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński	Cmentarz Rzymskokatolicki (XIX w.)	nr rej. A-1807 z 12.01.1987 r.
4.	Rogiedle	Gmina Lubomino	Cmentarz Rzymskokatolicki	nr rej. A-2284 z 07.10.1987 r.
5.	Rogóż	Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński	Cmentarz Rzymskokatolicki (XIX w.)	nr rej. A-1806 z 12.01.1987 r.
6.	Markajmy	Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński	Cmentarz Wojenny z okresu I wojny światowej (1914 – 1918 r.)	nr rej. A-1804 z 12.01.1987 r.
PLEBANIE				
1.	Henrykowo	Orneta (obszar wiejski)	Plebania (XVIII w.)	nr rej. A-631 z 16.10.1967 r.
2.	Ignalin	Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński	Plebania (ok. 1860 r.)	nr rej. a -1145 z 02.09.1968 r.
3.	Kiwity	Gmina Kiwity	Plebania	nr rej. a -1135 z 01.09.1968 r.

4.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Plebania (początek XVIII w.)	nr rej. A-53 z 16.09.1949 r.
5.	Lubomino	Gmina Lubomino	Plebania	nr rej. a -1139 z 01.09.1968 r.
6.	Orneta	Miasto Orneta	Plebania (ok. 1870 r.)	nr rej. A-187 z 17.11.1956 r.
SPICHLERZE				
1.	Gajlity	Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński	Spichlerz	nr rej. a-1147 z 02.09.1968 r.
2.	Orneta	Miasto Orneta	Spichrz (poł. XIX w.) ul. Browarna 14	nr rej. A-659 z 18.10.1967 r.
3.	Krosno	Orneta (obszar wiejski)	Spichlerz (1915 r.)	nr rej. A-3686 z 26.04.1994 r.
ARCHITEKTURA MILITARIS				
1.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	ZAMEK BISKUPÓW WARMIŃSKICH Plac Zamkowy 1 (2 poł. XIV w. koniec XV w.) wraz z suchą fosą (2 poł. XIV), barokowym Pałacem na przedzamczu (XV – XVII w.), dwoma skrzydłami zabudowań gospodarczych (XV w. VII – XIX w.), figurą św. Katarzyny (1756 r.)	nr rej. A-99 z 24.06.1953 r.
2.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	MURY OBRONNE (3 ćwierć. XV w. początek XIV w.) ul. Dębowa, Hoża, Plac Kościelny, Powstańców Warszawy, Wysokiej Bramy	nr rej. A-450 z 17.12.1957 r.
3.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	BRAMA MIEJSKA "WYSOKA" (XIV w.) Wysokiej Bramy 2	nr rej. A-441 z 17.12.1957 r.
4.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	BASZTA (XV w.) na przedzamczu wraz z otoczeniem 100 m Plac Zamkowy 1	nr rej. a -1137 z 01.09.1968 r.
5.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	BASTION ZAMKOWY (koniec XVI w. XVII – XIX w.) Plac Zamkowy 1	nr rej. A-917 z 18.05.1968 r.
6.	Orneta	Miasto Orneta	Fragmenty Murów Obronnych ul. Wały Jagiellońskie, Browarna, Klasztorna	nr rej. A-184 z 17.11.1956 r.
ZABYTKI TECHNIKI				
1.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	MOST DROGOWY (4 ćwierć. XIX w.) w ciągu ul. Kopernika i Reja	nr rej. A-4261 z 27.10.2003 r.
2.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Budynek dawnego MŁYNA (1915 r.) (kaszarnia) wraz z dz. nr 43 obr. 5 Plac Młyński 5	nr rej. A-4414 z 25.05.2006 r.
3.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	WIEŻA CIŚNIENIA kolejowa (1912 r.) ul. Szwolężerów	nr rej. A-3889 z 07.05.1996 r.
4.	Napraty	Gmina Kiwity	WIADUKT w ciągu drogi powiatowej nr 1547	nr rej. A-4262 z 03.11.2003 r.

5.	Osetnik	Orneta (obszar wiejski)	ZESPÓŁ MŁYNA (koniec XIX w.)	nr rej. A-3268 z 29.01.1992 r.
ZESPOŁY PALACOWE I DWORSKO-FOLWARCZNE ORAZ PARKI DWORSKIE I PALACOWE				
1.	Bażyń	Orneta (obszar wiejski)	Pałac wraz z otaczającym parkiem (XVIII, XIX w.)	nr rej. A-639 z 12.10.1967 r.
2.	Biała Wola	Gmina Lubomino	Zespół dworsko – parkowy	nr rej. A-4260 z 17.10.2003 r.
3.	Bieniewo	Gmina Lubomino	Dworek	nr rej. a -1149 z 03.09.1968 r.
4.	Bogatyńskie	Orneta (obszar wiejski)	Pałac z Parkiem (XIX w.)	nr rej. A-637 z 12.10.1967 r.
5.	Eldyty Wielkie	Gmina Lubomino	Zespół dworsko-parkowy	nr rej. A-4184 z 27.06.2000 r.
6.	Gajlity	Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński	Dwór murowany (przełom XVIII w. i XIX w.)	nr rej. a -1068 z 03.08.1968 r.
7.	Gajlity	Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński	Park Krajobrazowy (koniec XIX w. i początek XX w.)	nr rej. a -1562 z 11.09.1984 r.
8.	Gościechowo	Gmina Kiwity	Park	nr rej. A-1466 z 25.03.1983 r.
9.	Karkajmy	Orneta (obszar wiejski)	Pałac z Oficyną i Parkiem (1915 r.)	nr rej. A-3159 z 17.05.1991 r.
10.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Letni Pałacyk "ORANŻERIA" (1711-1723 r. 1770 r.) ul. Krasickiego 2	nr rej. A-448 z 17.12.1957 r.
11.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Park w Zespole Letniego Pałacyku (XVIII – XIX w.) ul. Krasickiego 2	nr rej. A-448 z 17.12.1957 r.
12.	Morawa	Gmina Wiejska Lidzbark Warmiński	Park dworski krajobrazowy (koniec XIX w.)	nr rej. A-1561 z 11.09.1984 r.
13.	Rokitnik	Gmina Kiwity	Dom/Dworek Rokitnik 2	nr rej. A-116 z 23.08.1968 r.
14.	Świątki	Gmina Lubomino	Park dworski krajobrazowy	nr rej. A-2574 z 28.10.1988 r.
15.	Wolnica	Gmina Lubomino	Dwór wraz z najbliższym otoczeniem w postaci cz. działki 184 Wolnica 56	nr rej. A-1120 z 23.08.1968 r.
BUDYNKI				
1.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Dom ul. Hoża 9 (XIV – XVIII/XIX w.)	nr rej. A-446 z 17.12.1957 r.
2.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Dom ul. Hoża 9a (XVIII w.)	nr rej. A-436 z 17.12.1957 r.
3.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Dom ul. Hoża 9b (XVIII w.)	nr rej. A-435 z 17.12.1957 r.
4.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Dom ul. Hoża 9c (początek XX w.)	nr rej. a -1199 z 04.10.1973 r.
5.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Dom ul. Hoża 11A (XVIII w.)	nr rej. A-439 z 17.12.1957 r.
6.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Dom ul. Hoża 13a (XIV – XVIII/XIX w.)	nr rej. A-434 z 17.12.1957 r.

7.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Dom ul. Hoża 13B (2 poł. XIX w.)	nr rej. A-443 z 17.12.1957 r.
8.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Dom ul. Hoża 17 (XIX w.)	nr rej. A-442 z 17.12.1957 r.
9.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Dom ul. Kajki 2, 3, 5, 7, 9, 10, 11, 13, 14 (2 poł. XIX w.)	nr rej. A-443 z 17.12.1957 r.
10.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Dom ul. Kasprowicza 10 (przełom XIX i XX w.)	nr rej. A-4103 z 22.02.1999 r.
11.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Dom ul. Klasztorna 2 (2 poł. XIX w.)	nr rej. A-443 z 17.12.1957 r.
12.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Dom ul. Kopernika 5 (poł. XIX w.)	nr rej. a -918 z 19.05.1968 r.
13.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Dom ul. Kopernika 18	nr rej. A-447 z 17.12.1957 r.
14.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Kamienica wraz z otoczeniem ul. Kopernika 23 (początek XX w.)	nr rej. A-4534 z 05.10.2009 r.
15.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Willa wraz z otoczeniem w post. dz. 21 i 22 ul. Kopernika 25 (początek XX w.)	nr rej. A-4662 z 04.12.2018 r.
16.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Dom ul. Lipowa 25 (początek XX w.)	nr rej. A-4001 z 11.08.1997 r.
17.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Dom ul. Mickiewicza 9 (2 poł. XIX w.)	nr rej. A-451 z 18.12.1957 r.
18.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Dom ul. Mickiewicza 11 (2 poł. XIX w.)	nr rej. A-453 z 18.12.1957 r.
19.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Dom ul. Mickiewicza 13 (2 poł. XIX w.)	nr rej. A-452 z 18.12.1957 r.
20.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Dom ul. Mickiewicza 15 (2 poł. XIX w.)	nr rej. A-4081 z 11.09.1998 r.
21.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Dom mieszkalny (kamienica) Plac Konstytucji 3 Maja 2 (po 1900 r.)	nr rej. A-4246 z 26.02.2003 r.
22.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Dom Plac Konstytucji 3 Maja 6 (ok. 1904 r.)	nr rej. A-4051 z 26.03.1998 r.
23.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Dom Plac Konstytucji 3 Maja 8 (ok. 1905 r.)	nr rej. A-4076 z 03.09.1998 r.
24.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Dom Plac Konstytucji 3 Maja 14 (początek XX w.)	nr rej. A-4080 z 10.09.1998 r.
25.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Dom Plac Wolności 3,5	nr rej. a -438 z 17.12.1957 r.

			<i>(koniec XIX w.)</i>	
26.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Dom Ratuszowa 1 <i>(koniec XIX w.)</i>	nr rej. A-437 z 17.12.1957 r.
27.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Dom Ratuszowa 2 <i>(koniec XIX w.)</i>	nr rej. A-4072 z 07.07.1998 r.
28.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Budynek mieszkalno – gospodarczy ul. Reja 2 <i>(ok. 1700 r. XIX w.)</i>	nr rej. A-4462 z 02.04.2007 r.
29.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Zespół trzech budynków (kamienic) wraz z najbliższym otoczeniem ul. Reja 2,4,6 <i>(początek XVIII – XIX w.)</i>	nr rej. A-4464 z 26.04.2007 r.
30.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Dom ul. Wysokiej Bramy 3	nr rej. A-462 z 18.12.1957 r.
31.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Kamienica ul. Wysokiej Bramy 4,8,10,12,14,16,18,20	nr rej. A-443 z 17.12.1957 r.
32.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Kamienica ul. Wysokiej Bramy 5 <i>(2 poł. XIX w.)</i>	nr rej. A-461 z 18.12.1957 r.
33.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Kamienica ul. Wysokiej Bramy 7 <i>(poł. XIX w.)</i>	nr rej. A-460 z 18.12.1957 r.
34.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Kamienica ul. Wysokiej Bramy 9 <i>(poł. XIX w.)</i>	nr rej. A-459 z 18.12.1957 r.
35.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Kamienica ul. Wysokiej Bramy 11 <i>(poł. XIX w.)</i>	nr rej. A-458 z 18.12.1957 r.
36.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Kamienica ul. Wysokiej Bramy 13 <i>(poł. XIX w.)</i>	nr rej. A-457 z 18.12.1957 r.
37.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Kamienica ul. Wysokiej Bramy 15 <i>(poł. XIX w.)</i>	nr rej. A-456 z 18.12.1957 r.
38.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Dom ul. Wysokiej Bramy 17 <i>(poł. XIX w.)</i>	nr rej. A-455 z 18.12.1957 r.
39.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Kamienica <i>(poł. XIX w.)</i> ul. Wysokiej Bramy 19	nr rej. A-454 z 18.12.1957 r.
40.	Lidzbark Warmiński	Miasto Lidzbark Warmiński	Kamienica <i>(poł. XIX w.)</i> ul. Wysokiej Bramy 21	nr rej. A-463 z 18.12.1957 r.
41.	Opin	Orneta (obszar wiejski)	Budynek dawnej szkolny <i>(1920 r.)</i>	nr rej. A-3184 z 27.08.1991 r.
42.	Orneta	Miasto Orneta	WILLA wraz z otoczeniem w postaci dz. 160, 149/1, 158/2, 199, cz. 159/3 ul. Kopernika 6 <i>(1902 r.)</i>	nr rej. A-4673 z 11.06.2019 r.
43.	Orneta	Miasto Orneta	Budynek mieszkalno-usługowy ul. Kościuszki 8 <i>(lata 20 XX w.)</i>	nr rej. a -4525 z 18.05.2009 r.

45.	Orneta	Miasto Orneta	Kamieniczka ul. Kościuszki 18 (koniec XIX w.)	nr rej. A-183 z 17.11.1956 r.
46.	Orneta	Miasto Orneta	Kamienica ul. 1 Maja 1 (1 poł. XVIII w. i 1 ćwierć. XX w.)	nr rej. A-652 z 16.10.1967 r.
47.	Orneta	Miasto Orneta	Dawny sąd, obecnie Zespół Szkół Zawodowych CKU ul. 1 Maja 20 (po 1900 r.)	nr rej. A-4430 z 16.08.2006 r.
48.	Orneta	Miasto Orneta	Budynek mieszkalny w granicach ogrodu, brama wjazdowa, ogrodzenie ul. 1 Maja 26 (1906 r.)	nr rej. A-3102 z 18.02.1991 r.
49.	Orneta	Miasto Orneta	Budynek mieszkalny – Willa ul. 1 Maja 43 (1904 r.)	nr rej. A-3474 z 30.04.1993 r.
50.	Orneta	Miasto Orneta	Dom w obrębie murów obronnych wraz z zabudową z wieków późniejszych i kościołem ul. Młynarska 4	nr rej. A-183 z 17.11.1956 r.
51.	Orneta	Miasto Orneta	Kamieniczka ul. Pionierów 1	nr rej. a -183 z 17.11.1956 r.
52.	Orneta	Miasto Orneta	Kamienica mieszkalno-usługowa ul. Pionierów 5 (4. ćwierć XIX w.)	nr rej. a -4523 z 18.05.2009 r.
53.	Orneta	Miasto Orneta	Kamienica mieszkalno-usługowa ul. Pionierów 10 (lata 80 XIX w.)	nr rej. a -4524 z 18.05.2009 r.
54.	Orneta	Miasto Orneta	Kamienica ul. Pionierów 12	nr rej. a -4536 z 26.10.2009 r.
55.	Orneta	Miasto Orneta	Kamienica ul. Pionierów 14	nr rej. a -4537 z 26.10.2009 r.
56.	Orneta	Miasto Orneta	Kamienica ul. Pionierów 15	nr rej. a -4538 z 26.10.2009 r.
57.	Orneta	Miasto Orneta	Kamienica ul. Pionierów 16	nr rej. a -4539 z 26.10.2009 r.
58.	Orneta	Miasto Orneta	Kamieniczka ul. Pionierów 21	nr rej. A-183 z 17.11.1956 r.
59.	Orneta	Miasto Orneta	Budynek Mieszkalny Plac Wolności 1 (lata 80 XIX w.)	nr rej. A-3986 z 05.05.1997 r.
60.	Orneta	Miasto Orneta	Kamieniczka Plac Wolności 2, 4, 6, 8, 16, 18, 20, 22	nr rej. A-183 z 17.11.1956 r.
61.	Orneta	Miasto Orneta	Dom mieszkalny Plac Wolności 3	nr rej. A-3985 z 14.04.1997 r.
62.	Orneta	Miasto Orneta	Budynek Mieszkalny Plac Wolności 5 (lata 80 XIX w.)	nr rej. A-3965 z 11.03.1997 r.
63.	Orneta	Miasto Orneta	Kamienica przy Rynku Plac Wolności 10	nr rej. A-660 z 18.10.1967 r.
64.	Orneta	Miasto Orneta	Kamienica przy Rynku Plac Wolności 12	nr rej. A-653 z 18.10.1967 r.
65.	Orneta	Miasto Orneta	Kamienica przy Rynku Plac Wolności 14	nr rej. A-654 z 18.10.1967 r.

66.	Orneta	Miasto Orneta	Dom mieszkalny Plac Wolności 17 (4. ćwierć XIX w.)	nr rej. A-3995 z 19.06.1997 r.
67.	Orneta	Miasto Orneta	Budynek mieszkalny – kamienica wraz z oficyną i dobudówką mieszkalną Plac Wolności 21 (lata 80 XIX w.)	nr rej. A-3827 z 05.06.1995 r.
68.	Orneta	Miasto Orneta	Kamieniczka Plac Wolności 23 (lata 80 XIX w.)	nr rej. A-3071 z 28.12.1990 r.
69.	Orneta	Miasto Orneta	Dom Mieszkalny Plac Wolności 25 (lata 80 XIX w.)	nr rej. A-3994 z 19.06.1997 r.
70.	Orneta	Miasto Orneta	GOTYCKI RATUSZ Plac Wolności 26 (ok. 1380 r. 1907 r., 1920 r., 1968 – 1973 r.)	nr rej. A-1942 z 17.11.1956 r.
71.	Orneta	Miasto Orneta	Kamienica z oficyną Plac Wolności 27 (lata 80 XIX w.)	nr rej. A-4323 z 7.03.2005 r.
72.	Orneta	Miasto Orneta	Kamienica z oficyną oraz bezpośrednim otoczeniem Plac Wolności 29 (2 poł. XIX w.)	nr rej. a -4362 z 23.09.2005 r.
73.	Orneta	Miasto Orneta	Kamienica Plac Wolności 31	nr rej. A-191 z 17.11.1956 r.
74.	Orneta	Miasto Orneta	Kamienica Plac Wolności 33	nr rej. A-186 z 17.11.1956 r.
75.	Orneta	Miasto Orneta	Kamienica Plac Wolności 35	nr rej. A-188 z 17.11.1956 r.
76.	Orneta	Miasto Orneta	Budynek Mieszkalny ul. Sienkiewicza 2 (2 poł. XIX w., 2 ćwierć XX)	nr rej. A-3720 z 1.09.1994 r.
77.	Orneta	Miasto Orneta	Budynek Mieszkalny ul. Sienkiewicza 4 (lata 90 XIX w.)	nr rej. A-3721 z 03.09.1994 r.
78.	Orneta	Miasto Orneta	Gotyckie piwnice dawnego zamków (później szkoła) ul. Zamkowa 26 (piwnice po 1340 r., lata 90 XIX w.)	nr rej. A-190 z 17.11.1956 r.
79.	Orneta	Miasto Orneta	Budynek S.P. Nr 1 wraz z otoczeniem w granicach dz. ewid nr 102 obr. 3 z wyłączeniem gotyckich piwnic dawnego zamku ul. Zamkowa 26 (lata 90 XIX w.)	nr rej. a -4631 z 14.04.2016 r.
80.	Orneta	Miasto Orneta	Kamieniczka ul. Zamkowa 30, 32, 38 (XIX W.)	nr rej. A-183 z 17.11.1956 r.

Źródło: strona internetowa – Rejestr zabytków nieruchomych - Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków, stan na dzień 14.05.2026 r.